

חומר נא 27
באילן

התפתחות התנועה וחלקי בה

דב צמיר

מבוא

הזיכרון האנושי, הכלי המופלא הזה שבתהליכים אסוציאטיביים, מעביר אותנו משכבותיו העכשוויים לכאלה עמוקות יותר, נראות לנו כעט כזמן הקדום האישי של קיומנו.

חדירה לעבר הזיכרון הקולקטיבי, המשותף, יש בו תרומה של עידוד על שעות של ידידות וקירבה, יחד עם זאת, אילו נמצא ארכיון, ניתן היה לעמת נושאים, שמות ותאריכים ולו על-מנת להעמיד את הזיכרון, רב התחבולות במבחן. אני זוכר, פגישות ודיונים שראיתי בהם כצמתי דרכים, ובפרספקטיבה של הזמן שחלף, הספיקות וההתלבטויות מחייבים דיונים מחודשים. איני ממליץ להסתכל על העבר בעיניים של היום, החוכמה האנושית לא תרמה לנו אז את הכלים להסתכל על העתיד, כמו שאינני מציע להסתכל על הווה עם התפיסות שלנו דאז.

חיינו כדור הראשון שעמד מול גודל האסון, ראינו כחובתנו לעזור להציל את שארית הפליטה, שרק בפלסטינה דאז אפשר היה לעשות זאת, והתמודדנו עם ראשית התקומה של העם, בלי לדעת מראש את גודל המעשה וגם את מחיר הקורבן. לא ידענו מי יהיו השותפים העתידיים לבניית הארץ, ומעטים חזו שנעמוד מול שכננו במלחמת התשה רב-דורית.

עם גמר המלחמה העולם השנייה, כשהגיעו הידיעות הראשונות על השואה באירופה, מצאתי את עצמי נתון בתהליך בלתי מודע ומעמיק של התבוללות, בחברה ובתרבות הברזילאית. ההבנה של הסתירה המהותית בין שני המצבים הרוחניים הפילה אותי למשבר רוחני ונפשי עמוק, שהגיע בתוכי תהליך של חיפוש אל תוך תוכה של הנפש, והגיע חיפושים אינטלקטואליים, לא רק במקורות של השורשים המשפחתיים, אלא גם בניסיון להבין את המהות של יהדותי, מהותה של השואה וגורמיה, ולאן מובילות דרכיה של היהדות אחרי אירוע בעל אופי קטקליזמתי.

לא למדתי בבית ספר יהודי בפולין, רק כשנה ב"חדר", ניסיון שטחי קצר של לימודים של אידיש בברזיל, שכשל.

הלימוד אינטנסיבי של פורטוגלית, המוזן ברצון להשתחרר במהרה מן הדמות הנלעגת של ילד מהגר, עלה בשכיחה של האידיש של ה"חדר" והפולנית.

מדריך רוחני לא היה בנמצא, וספק אם הייתי מוכן לו במצבי הרוחני והאינטלקטואלי דאז.

בקהילה יהודית לא גדולה כסן פאולו, לא הייתה בנמצא ספרייה על הנושאים שהעסיקו אותי, בשפות שידעתי לקרא אז. בחיפושים האלה ובתחושה פנימית שדרכי ועתידי דורשים תשובות ראויות, התחלתי במסע, בלי שיהיה לי מושג על אורך הזמן ולאן זה יוביל אותי בסוף הדרך.

מכשול מוסרי קשה על חירות החיפוש, הייתה דרישתו של אבי, שאלמד רפואה, ונכונותו להמשיך ולשאת במעמסה הכספית הכבדה שאמורה להכביד על עול המשפחה. חודשים רבים החלפתי אותו בעבודתו כאשר חלה, ויכולתי להעריך את גודל הקורבן שהוא מוכן להקריב.

חוסר ודאות עמדו לעיני כשיצאתי לדרך, וסימני שאלה הובילו אותה.

אמין / אילן
גאנ'ה

מקורות המשפחה בפולין

משפחתנו מקורה בפולין, והתפרסה על מחוז לובלין כולו. אני נולדתי בחלם (Chełm), בשנת 1927 בכיתו של סבי, זאב גולדמן, אב אימי. בהיותו בן שנתיים נסעה אבי לברזיל לחפש פרנסה, אמה ואני המשכנו לחיות עם סבא עד מותו ב 1933, ואז נסענו אל אבי לברזיל. אחות אמי הייתה גרה בלובלין ואחיה בחווה מרווחת בקרבת זאמושיץ' (Zamość). סבי אהרון צימרינג, אב אבי, חי עם משפחתו הגדולה בשטעטל פיאסקי (Piaski).

מסיבות שלא הבינותי, הייתי מגיע לביקורים תכופים אצל הקרובים, לרוב בימי חג ומועד, פעם או פעמיים בשנה בבית הדודים ובחגים הגדולים בבית הסבא אהרון. המשפחה של דודתי, אחות אימי, חיה במרכז לובלין. לפי ההופעה החיצונית של המשפחה ומראה הדירה עשו רושם של משפחה מבוססת. מן השיחות ששמעתי ושלא נועדו לאוזני, החלק הארי של עושרם מקורו בנדוניה של סבא. בביתם ביליתי חופשות קצרות, ומאחר ולא היו להם ילדים היה קשה להעסיק אותי. בביתו של אח אימי, בחווה באזור זאמושיץ', ביליתי חופשות רבות עם בני הדודים שהיו מעט מבוגרים ממני, בקיץ ובחורף. לפי מה שהבנתי גם רכושם הרב הגיע מסבי. אנו גרנו בדוחק, הדירה שלנו בחלם הייתה חלק מבית גדול, שחדריו נחלקו והיו מושכרים למשפחות רבות קשיי יום. אנחנו הצטופפנו בשניים וחצי חדרים עמוסים ברהיטים משובחים, שהשתייכו לעידן אחר, לימים בהם סבי היה איש עמיד, בעל אדמות וחוכר גדול של יערות. זה היה לפני מלחמת העולם הראשונה.

כאשר הסתיימה המלחמה וקמה פולין העצמאית, רוב רכושו נשאר הרחק מעבר לנהר בוג, באזורים שהשתייכו לאוקראינה ולבלרוס. אחרי שחולקו כל הנדוניות, לסבא נותר הבית הגדול, שכאמור, חולק לחדרים או לדירות קטנות להשכרה, שמהם ומעוד מכמה נכסים שנותרו לו בחלם, חיינו שלושתנו. סבא התהלך כאיש דתי מודרני. חבש כיפה שחורה, לבש קפוטה קצרה, נהג להתפלל בבית ולא הלך לבית הכנסת. בבית אכלנו כשר, והוא דאג שאלמד בחדר כאשר התחלתי ללמוד בבית הספר הפולני. מאוחר יותר נודע לי, שלפני המשבר [מה היה המשבר? מלחה"ע ה-I?] שגרם לו לאבד את כל נכסיו, נהג סבא ללכת לבית כנסת, לו הוא תרם בנדיבות, ומשום כך נשמר לו כסא של כבוד. המשבר שינה את חיינו, מאחר ולא יכול לתרום יותר חדל להתפלל בבית הכנסת. לא הייתי בגיל להבין את ההשלכות של המצב אבל חשתי אותן בביקורים המשפחתיים.

משפחת אבי חייה פיאסקי. סבי אהרון צימרינג, סבתי אסתר, ארבעה דודות צעירות ודוד שהיה חלוץ בתנועת בית"ר שעלה לארץ והתיישב בחיפה. סבי התפרנס ממסחר שקיים עם איכרי הסביבה והמשפחה חייה בצניעות. אליהם נהגתי לבוא בחגים הגדולים, ראש השנה ויום כיפור, פסח ושבעות. בבית שהיו הרבה בנות צעירות היה מלא חיים. הייתי מתקבל בשמחה ונשמע באידיש עסיסית "דער קליינער שייגיץ איז שוין געקומען"¹. היה לי ברור מדוע אני "הגוי הקטן": סבי אהרון היה חסיד מובהק של הרב טוורסקי מטריסק, עיירה שאחרי המלחמה עם רוסיה עברה לאוקראינה, וסבי למרות הקשיים, נהג

¹ המשוקץ הקטן הגיעה.

לבלות בחצר רבו. כל הכרעה חשובה במשפחה הייתה מתקבלת בהתייעצות עם הרב, כמו נסיעת אבי לברזיל או עלייתו של דודי ארצה, כמו כן ביקשו את עצתו לרוב הבעיות שהטרידו את המשפחה. בגנזך של אבי, מצאתי שהטריסקער רב, היה מעורב ביחסי שתי המשפחות, גולדמן וצימרינג, בפתרון בעיות שהתעוררו בסדרי נשואים, אשר התגלו מיד עם הגשמתם.

פסיקתו של הרבי, לא השאירה בפני אבי אופציה אחרת אלא לנסוע לברזיל ולמצוא שם מזור לפתרונה ולפרנסה. המשבר שחוה סבי הכביד על קיום המשפחה החדשה. אני נולדתי זמן קצר אחרי החתונה.

המשבר יצר מציאות משפחתית מורכבת. מאז, חדלו שתי המשפחות מלהיפגש ואני, בביקורים שערכתי בחגי ישראל, הייתי הקשר היחיד שקישר בין שני חלקי משפחתי.

בין המשפחה בלובלין, בזאמושץ' ובקלם לבין המשפחה הכפרית בפיאסק השטעטל, בין שני סוגי הילדות היא, נוצרה אצלי תודעה של ניגוד ושוני.

סבא צימרינג ניהל בית דתי-חרדי, ושם נחשבתי לשייגץ מאחר ולא ידעתי את התפילות ואת רוב המנהגים הנהוגים בחגים. אבל החיים הממשיים חייתי עם הסבא זאב גולדמן. הוא היה הדמות המרכזית בחיי. הוא היה סבא, אבא (אבי היה כבר בברזיל) ואמה, - שהייתה חולה כל חייה ולא הבריאה עד ליום פתירתה- הוא לימד אותי לקרא ולכתוב אידיש ופולנית, דאג שאגיע מוקדם לבית הספר הפולני וגם לחדר. ביולינו שעות רבות ביחד, הוא ענה על שאלותי האינסופיות שנהיו חלק מן המטען שנשאתי כל חיי. הסבא היה בכל מקום, בקימה בבוקר, בהשכבה בלילה, בהליכה לבית הספר, בהליכה לחדר ובטוילים של הימים ההם. בראייה לאחור, התקופה של סבא נראית כתקופה שלווה, הרמונית, של חיים נוחים במשפחה, הכול נעשה בנועם. שום דבר לא חסר בעולמה המצומצם של משפחה קטנה בת שלושה אנשים, שניים פעילים, אחת פחות, והמצוקה הכלכלית בה חיינו לא נזכרה לעולם, משום שלא הייתה מורגשת אלא בהשוואה ליתר המשפחה של סבי.

כשבגרתי, והעסיקה אותי בעיה מורכבת ואינסופית, נהגתי להסתכל מאחורי כתפי השמאלית לראות אם הסבא ישנו. במשך כל שנות חיי בארץ אני רואה את תמונתו הגדולה שתלויה על הקיר בחדר העבודה שלי.

כשנפתר סבי ב 1933, לא נתנו לי לראותו ולהיפרד ממנו, גם לא ללוות אותו לבית הקברות. לשם הלכתי לבד, ישבתי והתאבלתי מרות, לא ידעתי עד כמה הוא ילווה את חיי, ויהיה לי מזור בשעות רבות של מצוקה. גם הנסיעות למשפחה של סבא צימרינג בפיאסקי, לדודים בלובלין, לחווה הגדולה ליד זמושץ', השדות הירוקים והאין סופיים, כל אלה היו תמיד פסקי זמן בין הפרידה מסבא והחזרה אליו.

בתחילת 1934 קבלנו את הכרטיסים והפלגנו לברזיל. חשבתי, בטעות, שסיימתי את הפרק הפולני בחיי. הנסיעה בים הגדול שעליו ידעתי רק מסיפורים, הקלה עלי את המעבר. באוניה, עמוסה באנשים מבוגרים, עייפים ורוויי מצוקות הפליטות, הייתי שוב בודד וחופשי. באוויר של הים המזוקק את הנפש זכרתי את תקופת החיים שחייתי עד כה. ממנה הזדקף הדמות של סבי, רק אותה שמרתי בליבי, ורק היא נתנה לתקופה את צדקת קיומה. מחלתה של אמה, העדרו של אבא, שרישומם בנפש עוד לא ביטאו את פגיעתם, עמדו מול התחושה של חרות, בה חוויתי לצידו של סבא, בקרבתו החמה, כסבלנותו ובחוכמתו.

בפולין חייתי עד גיל שבע בין מבוגרים. לא היה לי חיי ילדות, לא חברים, לא צעצועים וגם לא ספרים. המצב הזה השאיר לי שעות רבות של בדידות, שאפיון את חיי המוקדמים, והטביע את אופיי. כיוון שלא חוויתי בית יהודי מסודר, בית כנסת על תפילותיו ומנהגיו ובית ספר יהודי באידיש או בעברית, כל זה היה בעוכרי כאשר נחשפתי לזרם הסוחר של התרבות הנוצרית עם הגעתי לברזיל. עבורי, פולין הייתה יהודית שבה חיו יהודים בלבד. חייתי בין יהודים ורק אותם ראיתי. [אבל אמרתה שהלכתה לבית ספר פולני!] בכל המקומות בהם ביקרתי אצל קרובי משפחתי, הייתי רק עם יהודים. למרות זאת, לא הישגו מוחי ונפשי את התרבות היהודית ופחות מזה את הפולנית. צורת החיים, במשפחה מאד מצומצמת, על בעיותיה, לא השרישו בי סדר, משמעת ונוהגים קבועים שיכלו לעמוד מול דחפים של אישיות סוערת.

בבית שמעתי אידיש. פולנית דיברתי בשנים המעטות שהלכתי לבית הספר ורוסית הייתה שפה שדיברו המבוגרים כאשר לא רצו שאבין אותם, כך שלא יכולתי להרגיש אף אחד מהן כשפת אם. אי-לכך, לא ידעתי אותן על בוריה כך שתכין אותי לקלות את השפה הפורטוגלית באופן מסודר ותקני. שפה זאת למדתי בחטף, בדחף וכאמצעי העיקרי על-מנת להשתלב בסביבה החדשה. הקשיים שהקשו עלי לשלוט על שפה אחת על בוריה היקשו עלי גם בבואי להפנים את העברית בצורה סדירה, וגם כאשר השגתי את רוחה של השפה, נשאר הקושי בשימושה הנכון בכתב. תחילת המסע שלי לחיפוש דרכי החלה בהתרשמות [אולי בהתבוננות?] הרטרופסקטיבית על פולין היהודית, כאילו שכזאת היא הייתה. עם הידיעות הראשונות על השואה לא יכולתי לחשוב על אירופה ללא יהודים, הרי לא יכולתי לחשוב על פולין בלעדיהם.

הקריאה שהופנתה כלפי בחביבות בבית הדודים, "גוי קטן" ושייגיץ" עמדה בסתירה ליחס [שלי? שלהם?] לכנסיה. כל פעם שהתקרבותי אליה עברתי לצד השני של הרחוב. בחלם, עיר בעלת היסטוריה עתיקה, עשירה ומלאה באתוס פולני, נמצאו בה הרבה כנסיות. המנהג הזה [איזה מנהג? הליכה לכנסיה?] הפנים חרדה בפני הסמל של האחר, אותו לא הכרתי למעשה בילדותי הקצרה בפולין. בגילי הצעיר, מציאות החיים בחלם לא אפשרה לי חיים יהודיים פעילים, לא בבית ולא בבית ספר יהודי או בבית כנסת. יצאתי מפולין עם התרשמויות של ילד מנוכר ללא חוויה יהודית אמיתית.

ברזיל, ההגירה הראשונה

רק כשירדנו ב Santos, הבנו שנחיה בבית לא יותר גדול מזה שחינו בפולין, בחכירה משנית, עם חדרים קטנים ועם עוד משפחה, זרה, צבעונית, ששפתה לא הבנתי אפילו ברמז. אבל הדברים החומריים לא הסיקו אותי, הרי חייתי עד כה במצוקה מעט שונה, דוחק כלכלי רק מעט שונה. השוני לא היה בכל זה, אלא במפגש עם אבא, לא היה לו, לא את הזמן ולא את הנפש של סבי. תוך ימים לפני שהתחלתי להבין את השוני שחל בחיי המשפחה, את מקומו של אבא, ובכלל מהוא מקומו של אבא במשפחה, בנוסף ללחץ הזמן, אפילו לא הספקתי לשוחח עם אמה, שעל פניה חשתי דאגה ומצוקה. הבינותי, לפי סימנים שהכרתי על פניה, שהיא עומדת לפני משבר נפשי עמוק ללא הגנה מסכיבה מוכרת ותומכת.

גם אני לא ידעתי איך לסייע לה, למרות שבשנים האחרונות השתדלתי לעזור עד שהגיע סבא או אחות. הקושי הגדול שעמד בפניי בברזיל היה הפגישה עם אבא, להבין ולקבל את מיקומו הנכון בהיררכיה המשפחתית, להבין ולהשלים שאופי החיים שהייתי רגיל אליהם עם סבא היה ייחודי. הוא לא יחזור עוד אלא בגעגועים ובחלומות.

גם בברזיל, התנהלו הדברים לפי אותו מודל, לא בית יהודי פעיל, לא בית כנסת, לא בית ספר יהודי, אבל הפעם נחשפתי כולי ורובי לחוויה הברזילאית.

השתדלתי להשתחרר מן הדימוי של המהגר. הייתי צריך ללמוד בדחיפות את שפת המקום, להשתלב בכיתה, למצוא חברים ולעבור ביעף את מכשול הזרות כדי להפוך לאדם נורמאלי, בעל זכויות של שווא בין שווים.

לא חשבתי על החשיבות בלהישאר יהודי, הדלות של כלים ממשיים נחוצים לזהות יהודית כמו בית יהודי פעיל, בית כנסת, בית ספר וסביבה יהודית אופפת, כל אלה לא עמדו בתוכי, ולא הייתי מודע לכך. לא בכל מקרה, המודל הזה פעל בחברה של מהגרים.

חברים טובים [שלי], [שבאן] מבתים יהודים כשרים ואף למדו בבתי ספר יהודיים טובים, ו[היו לימים?]
אפילו מלומדים מאד כיהודים, לא עמדו בפני הפיתוי.

כשאלוהי ישראל כשלו בתפקידם, לא עזרו בבחירת שותף לחיים יהודים. בחברה מודרנית ורב תרבותית, יהדותם התפוררה כבר בדור השני, בזמן שהכנסייה משכה ולא דחתה, והטקס הפולחני הנוצרי, שבפניו חרדו דורות על גבי דורות, [נהיה לגיטימי. וכתוצאה] פילג, השפיל והרס משפחות, ללא תקנה.

הוא [אתה מתכוון לאבדך?] היה לחוץ בזמן, היה מוכרח לחזור לעבודתו, כך שתוך ימים מעטים הביא אותי לבית הספר ומסר אותי למנהלו.

נכנסתי לבית הספר באיחור של שלושה חודשים מתחילת שנת הלימודים וזה מן הסתם הגביר את הקושי שלי שלא נבע מקשיי למידה אלא מסיבה הידועה רק למי שהתנסה כמהגר בתור "עולה חדש", אם להשתמש במקבילה הישראלית.

כאשר הצליל השמיעה את תחילת ההפסקה והמנהל הלך לו והשאיר אותי במשטח גדול, מצאתי את עצמי עומד בתוך מסה של ילדים מסביבי, מכל הצבעים: לבנים, שחורים מאין סוף גוונים, כמה נראו צהובים, שמסתכלים עלי ופורצים בגלי צחוק אין סופיים. לא הייתי צריך להבין את שפתם כדי להבין שהם צוחקים עלי וממני. המצב שהביך ובייש אותי נמשך כנצח, עד שהגיע המנהל ואמר כמה מילים בטון שקט וסמכותי. הם ברחו אבל לא הצליחו להתאפק ולהפסיק את צחוקם ושמחתם. אז קלטתי בלי להבין את מצבי לאשורו, שאני נכנסתי לעידן ה gringo. אז התברר לי שצחקו על מכנסי ה"זלמן" שלי. הפעם הבאה הייתה כאשר פתחתי בפעם הראשונה את פי בכיתה כדי לבטא מילא בפורטוגלית, צחוקם של חברים לכיתה ושל המורה, נשמע בכל בית הספר, ומאז נהפכתי ל gringo התורן של בית הספר כולו.

הבנתי, אחרי מנה הגונה של סבל, שכאשר אדבר את שפתם כמוהם, אתגבר על בעיות בבית הספר. אבל מה שהסיק אותי באמת, שלא ידעתי מה לצפות מן האבא הזה. אימא לא הכינה אותי, היא בעצמה לא ידעה איזה בעל היא עומדת לפגוש. במפגש הראשון, הכרתי אותו לפי התמונות, כתבתי לו גלויות באידיש קלוקלת ובפולנית נכונה במשך יותר מארבע שנים, אבל זה לא לימד אותי לדעת איזה אדם הוא

האבא שלי ואיך הוא יקבל אותי. הבנתי שהוא מן רוכל, שמוכר סחורות לצרכי הבית, בעיקר בשכונות העוני. נושא בעצמו את הסחורה, דופק בדלת - בעצם מוחה כף בפני הדלת, כמנהג המקום - ומציע את מרכולתו בהקפה, ומקבל את כספו בשעורים בהמשך החודשים הבאים, כלומר, קליינטעלשיק, בשפת דוברי האידיש.

אימא נכנעה מיידית לדומיננטיות של הבעל החדש-ישן שלה. הוא היה הכול: מפרנס המשפחה, בעל הבית, ידע פורטוגלית, הכיר את המציאות ואילו אנחנו היינו מהגרים חדשים, וסביר שהוא יסייע בידנו. אמה לא העיזה לספר לו שהיא בקושי הסתדרה כבעלת בית, שהיא אישה חולה. אני כילד קטן נוכחתי לראות זאת בעצמי ולא ידעתי אם הוא מודע למצבה. הייתי חרד לכל המצב ולא פחות איך יתפתחו היחסים בינינו.

הכול היה פרי ניחוש ואינטואיציה, לקח לי זמן להבין שגם הוא בדרך לפתח יחסים משפחתיים סדירים, שעבורו היו חידוש ולא ידע כיצד להתנהג. מצבו הכלכלי לא השאירה לו אופציה, אמה נעשתה בעלת בית.

אבל מחלתה לא איחרה לפרוץ ואבא לקח על עצמו תפקיד נוסף לכל החיים; ללמד את Maria, העוזרת, לנהל את הבית, לבשל אוכל כשר, לטפל בילדים קטנים, בינתיים נולדה אחותי הקטנה, יהודית. אבא היה עסוק מעל הראש, אבל לזכותו עמדו תכונות מושרשות וחיוניות. הוא היה מסודר, דייקן ומאורגן. בנוסף, היה אסרטיבי ובעל אישיות דומיננטית. משום שאבא היה עמוס עד עייפה לא היה לו זמן לחנך ותמיד התייחס אלי ברוגז על טעויותיי, על הבלגן בבגדי, בספרי בית הספר, בחלקי בחדר עם Maria.

למדתי די מהר למצוא דרכים עקלקלות כדי להבטיח את חירותי. ניהלתי לבד את מאבק ההישרדות המרכזי שלי בבית הספר. תוך שנה למדתי פורטוגלית, שכחתי לגמרי את הפולנית וקלטתי את האידיש הנחוץ [לשימוש?] בבית. אבל המאמץ העיקרי היה להתחמק מלהתמודד עם ניגודי האופי שלי עם זה של אבי.

עם הזמן, טושטשו הזיכרונות של חיי בפולין. הם נשארו עמומים מלבד ההתערות שלי עם הנערים הפולניים בבית הספר, בעוד שדמותו של סבא, שמלבד האהבה והחיבה שהעניק לנו, הזכיר לי את תחושת הגאווה שחש ממני.

היה קשה לראות את האימא בחולייה, אבל היו גם ימים טובים, טובים במובן זה שלא הייתה חולה. אין ספק שחלק מן הזיכרונות יש בהם לא מעט מאידיאליזציה, אבל כך הם היו נראים מול התקופה הראשונה בברזיל שנוכרת כחריפה, תוקפנית ואלימה.

ארבעת שנות בית ספר העממי עברו בחטף. הן השאירו פירות יקרים כמו שליטה על השפה, התערות בחברת הנערים, הפנמת סובלנות, בעיקר סובלנות גזעית, שתלך ותעמיק כאשר אחליף את אבא בחוליו, ואכיר משפחות שחיו בתנאי עוני.

הכרתי כל גווני השחור, המולאטו, הקאפוזו, השחור משחור, היפנים וכל גווני הלבנים ומקורותיהם, האיטלקים, הספרדים, הפורטוגזים. [את זה אמרתה למעלה בהקשר לבית הספר, לא כדאי לחזור, או שאתה אומר זאת כאן או למעלה].

יחסי כלפי הגרמנים היו שונים [מאשר לבני קבוצות אתניות אחרות?], שוני שהתפתח בזמן מלחמת האזרחים בספרד ולאחר מכן עם השתלטות של היטלר על אירופה. כאשר השתפר המצב הכלכלי בבית, אבא התחיל לקנות עיתון יום-יום, והיה מסביר, לאמה ולי בשעות הערב, על הקורה בעולם, דבר שאפשר לי להתווכח למחרת בבית הספר עם נערים בני גרמנים, בלי מורא, עם גאווה פולנית, בזמן שהנושא היהודי טרם הופיע כרלוונטי. הגיעו בינתיים הדודים שאבא דאג להביא מפולין, אחותו ובני משפחתה, והם סיפרו על האווירה שקיימת בנוגע ליהודים. לא קלטתי אז את עומק התמונה, אבל הטון העצוב והחמור שבה השיחה התנהלה ויצרה בבית הטביע מצב רוח קודר. הם דיברו על סבא וסבתא צימרינג מפיאסק, ועל הדודות אותן זכרתי בחיבה. יחד איתם הגיעו בת-דודה ובן-דוד, שניהם בגילי, ולמרות שהייתי צריך לעזור להם לא יכולתי להימנע מרגש של זרות שחשתי כלפיהם. אני הייתי ילד, כמעט נער ברזילאי, לעומתם שהיו *gringos*. מחר התאוששתי והתביישתי מעצמי. מיד התפתחו יחסים קרובים כמו עם בני משפחה. הם באו מפיאסק, חיו קרוב לסבא אהרון וסבתא אסתר, וסיפרו מעט על ביתם ועוררו זיכרונות שהלכו ונשכחו כמעט.

השתחררתי מה *gringo*

המורים עזרו לי, טיפלו בי ולא ראיתי את המושג *gringo* כביטוי קולקטיבי, לא ידעתי שביני לבין היפנים או הגרמנים יש קשר, אבל השתחררתי מהסטיגמה. כבר לבשתי בגדים של בית הספר והמבטא שלי כבר לא היה כל כך פולני קיצוני. ההצלחות היחסיות שלי בלימודים היו מובנים מאליהם, מוכרחים להצליח, מהגר לא יכול להרשות לעצמו לפגור הרבה, הוא מוכרח להצטיין באיזושהי צורה, אחרת קשה להמשיך לחיות בקרב אותה קבוצה, אם אין לו שום דבר שמציין אותו. הַנְרוּת, הצבע השונה - כמעט אפשר להגיד באופן ציני שהטבע שלו שונה. בהתחלה מסתכלים עליו כדי לצחוק ממנו, כדי לזלזל בו וללעוג לו, וברגע שהוא מאבד חלק מהאופי הזר והמוזר של מהגר, הוא נעלם ונבלה בתוך הכלל. לקשיים של מהגר יש גם יתרון, הכול ניתן למדידה, ואת העלייה במדרגה הזאת רואים בציונים. אם הציונים הטובים, המורים מכבדים אותך ומתחילים להגן עליך. עדיין רואים איזה שוני בפולני הזה, ועדיין היה בלבול וקראו לי בשמות שונים - הם לא ידעו להגדיר לעצמם אם אני טורקי, ערבי או פולני. בסופו של דבר אני אצטרך להתמודד עם השאלה הזו, של הפולניות ושל היהדות, אבל איך עושים את זה, מול הכורח להגיע ולהיות כמו אחד מהם, כשרק זה הוא העתיד. המושגים שלהם [של מי? של המורים? של התלמידים?] כלפי יהודים היו לקוהים מנצרות פרימיטיבית, שכלל את 'יהודה איש קריות' ש'הרג את ישו'. היה יום מיוחד שהם היו שורפים את הדמות של 'ז'ודאס' זאת אומרת את יהודה איש קריות. רק כשאבא הסביר לי מה משותף בין *judéu* כלומר, יהודי לבין " *judas*", יהודה איש קריות, הבנתי שמדובר בנו, וגם שמעתי בפעם הראשונה שאנחנו כביכול אלה שעשינו את זה.

עוד לא לקחתי על עצמי את האחריות הגדולה הזאת של הריגת ישו.

בדרך למטרה, להשתחרר מן הסטיגמה של זר נתמלאתי בושה מן העובדה שלמעשה הזנחתי את הטיפול באמה. בפולין, כילד קטן, חלק מדאגותיי ומחרדותיי היה להזעיק את סבא, אחות או עוזרת מקרית. והיום כשאני כבר בן עשר, השארתי את טיפולה בידי Maria, הרי אבא היה כל היום מחוץ לבית, עסוק מעל הראש בעבודתו, ומצבה של אמה הכביד מאד על מצבנו הכלכלי.

אומנם הקריות תמיד כיבדו אותה, עזרו לה והיחס אליה היה חם ולבבי, אבל העול [או העול על טיפולה או האחריות על גורלה] נפל על אבא, שבנוסף לעיסוקיו טיפל בצורכי הבית ודאג לחינוך אחותי הקטנה.

ככל שהתקדמתי במהירות בלימודים ובקריאה, התחלתי לקרוא עיתון ולהבין שברזיל תחת הדיקטטורה של Vargas, עם משטר דימוי-פשיסטי ומותאם למציאות של העולם השלישי, לפי המודלים של היום, היה מצויד בכל האלמנטים הידועים ממשטרים כאלה כגון צנזורה על העיתונות, משטרה חשאית, מאסרים של חשודים פוליטיים, עינויים, היעלמויות של מתנגדים, וקיומה של מפלגה פשיסטית, - *Integralismo* – שלא שלטה. המשטר היה סימפאטי למדינות הציר (גרמניה, איטליה ויפן), עם כל הזהירות, הרי ברזיל נמצאת באמריקה.

במהלך מלחמת האזרחים בספרד, האווירה הכללית הייתה פרו-פרנקו, ולא רק בקרב המהגרים ממוצא ספרדי או מצאצאי מדינות הציר. לא ידעתי להבחין בין הלאומנים לרפובליקנים עד שאבא הסביר לי את המציאות העולמית ושהמאבק שניהלו הרפובליקנים בספרד קשור למאבק הגלובאלי שמנהלים כוחות ליברליים ושמאלנים נגד הפשיזם. הוא הסביר לי את החולשה של Leon Blum, - ראש ממשלת צרפת היהודי -, שמשך את ידו ולא עזר לרפובליקנים כדי לא להחריק את המתחזות של צרפת עם גרמניה ועם איטליה, בזמן שאלה תמכו, ספקו נשק והתערבו בגלוי לצידו של Franco.

אז כבר ידעו שיהודים, לרבות מפלסטינה, נלחמים בבריגאדות הבינלאומיות למען הרפובליקה.

אני כבר הייתי בשנה הרביעית של בית הספר העממי, הייתי ילד ברזילאי לכל דבר, פרט לדבר אחד: לא הבאתי חברים אלי הביתה. אמה בא ויצא מבתי חולים ולנו הילדים זה גרם למצוקה גדולה. אבא לעומת זאת עמד בניסיון בצורה מעוררת כבוד, הוא טיפל בבית, טיפל בנו ומצבנו הכלכלי החמיר. הוא עבד קשה מאד, אבל כל מה שנכנס, הלך להחזקת הבית ועל בריאותה של אימא, והוא עשה זאת ללא חשבון. הוא שמר על איזו נוקשות חיצונית, מול כל הקשיים.

רדיו לא היה בבית, אבל קראנו את עיתון, הפרובינציאלי, שהיה המינימום ההכרחי כדי להתמצא במה שקורה בעולם בכלל ובברזיל בפרט. עם הזמן אבא רכש גם עיתונות באידיש שהגיע מארה"ב ומארגנטינה, וראייתו את הבעיות באופן גלובלי התרחבה מאד. למדתי ממנו לא מעט על הקורה בעולם ועל הדרך בה הוא בחר את הצד בפוליטיקה, והקריטריון המנחה היה מה טוב או רע ליהודים.

הוא היה אוטודידאקט, זמן לקרא היה מצומצם ואינטליגנציה טבעית הוא כלי הכרחי אבל לא מספיק להשכלה מורחבת, וזאת יחד עם המחסור בכסף, היו הסיבות [למה? לכך שלא רכש השכלה?] אפילו ספריה מינימאלית, ואותה הייתי צריך לחפש בבית חברים. למרות העומס הבלתי נסבל הוא לא הזניח את חיי הקהילה.

בשעת מצוקה, כאשר לא נמצא מקום ראוי לבית ספר יהודי, הוא פינה מן הבית דייר-משנה והביא אותו הביתה. [לא הבנתי את המשפט]

כזכור, הוא בא מבית של חסידי טריסק, רוב הזמן שמר על כשרות, גם אם הבית היה מנוהל בידי נערות לא יהודיות. קנה בשר בסן-פאולו, נסיעה של יום שלם בימים ההם.

בשנים האחרונות של חייו, הקים בית כנסת לקהילה שקיים עד היום הזה. הקהילה ברובה לא הייתה ציונית אלא תערובת של תומכי הבונד ופועלי ציון שמאל אליהם היה מגיע לביקורים אקראיים מנהיגים זרובבל², דמות מרשימה של נביא תנכי. הרטוריקה שלו הרשימה מאד את השומעים, למרות שלרוב לא הבנתי את האידיש העשירה שלו.

אבי שלפני הקמת המדינה היה אנטי ציוני, ניהל איתו פולמוס חריף בטענה שההשקעות למען הציונות הנן בלתי פרופורציונאליות בהשוואה למאמצים המושקעים בחינוך היהודי בעולם.

האידיש שלו הבנתי, אבל בשנים האלה, תשומת ליבי לא כוונה מזרחה לציון, אלא הייתי עסוק בעוני המשוע של ברזיל שאת העניים שלה הכרתי היטב.

הכישרון של אבא בארגון הזמן לא עבר אליי. יומו היה מתוכנן במדויק בערב. לא רק בעבודה אלא כל העיסוקים של אותו היום, כאשר חזר הביתה לצהרנים היה מארגן עם העוזרות את צרכי הבית ואלה הקשורים לאחותי הקטנה ולאמה, והיה חוזר לעבודה. בערב אחרי הארוכה היה שוב יושב ומארגן את יום המחרת, ואז היה יוצא לענייני הקהילה.

ניסיונותיו להסביר לי את החשיבות בסדר, במשמעת ובדיוק, פירשתי כניסיון לכפות עלי את הרגלים שלו. הכבוד הפולני שלי, וטיפשות נעורים לא אפשרו לו ללמד אותי, מניסיונו חיים עשיר. אולי ירשתי ממנו, סדר של חשיבה, את הדיוק למדתי מאוחר יותר בצה"ל ומבן גוריון (דורש הסבר קצר כהערה שוליים).

כשהגיע הזמן ללכת לגימנסיה, התברר שעם כל ההישגים שלי בבית הספר העממי השכונתי, ידיעותיי לא הספיקו להתקבל לגימנסיה הממלכתית, לכן הלכתי לגימנסיה פרטית, למרות מחירו.

מבחינתי היו בו שני חידושים, התלמידים היו בני המעמד הביניים ולא באו ממעמד פועלי הנמל. צבע עורם היה די הומוגני, ווריאציות של לבן, הכיתות היו מעורבות בנים ובנות, וזאת הייתה הפעם הראשונה שישבתי בכיתה אחת עם בנות.

לא הייתי יותר "מהגר", דברתי פורטוגלית שותפת, אבל שם המשפחתי היה בהחלט שם זר, מעט מוזר, בתחילה עורר צחוקים וחיוכים, הייתי נער די ביישן וזה כמוכן הפריע לי לא מעט. אחת מן התלמידות הייתה אישה דתייה פרוטסטנטית, נשואה עם ילדים, והיא התאמצה להצטיין. היא קלטה את מבוכתי וניסתה לעזור לי.

הפעם הכבוד הפולני נרדם וקיבלתי את עזרתה. במשך השנה שלמדנו יחד היא תמחה בי ושיתוף הפעולה עודד אותי לעמוד בקצב שלה, ובגמר השנה יכולתי להגיש את מועמדותי לגימנסיה הממלכתית ואף להתקבל.

² זרובבל

אז לא קשרתי את הפרוטסטנטיות לתזות של Max Weber בנוגע לאתיקה הפרוטסטנטית והקפיטאליזם, אבל הרעיון שעומד מאחורי זה הוא "שעה שאינך מתפלל או עובד אתה חוטא". האמביציה גברה על העצלנות ועמדתי בתחרות הזאת. השיעור המרכזי היה בחשיבות של שותף טוב, אותו זכרתי כל החיים, ולכל מקום אליו נקלעתי חיפשתי שותף או שותפים ראויים ולא התאכזבתי.

התודעה היהודית עוד לא התעוררה, למרות הרצון של אבא, הבית הכשר והניסיון לשמור שבת.

בכיתה החדשה היינו כבר שני יהודים: **אברהם זימן**, בנוסף אלי.

לא יכולתי להביא חברים הביתה, אם כי היו שמועות סביב מחלתה של אימא.

היום כאשר אדם בדיכאון הוא הולך לפסיכיאטר לוקח **פרונאק** או תרופה אחרת. זה יכול להיות גם "אופנה" במעמד העשיר, להם יכול להיות פסיכיאטר מפורסם **[ניסוח]**. אבל אז, בשנות השלושים, בקרב המעמד הבינוני הנמוך כפי שאפשר היה להגדיר את מעמדנו, הנושא נשמר בסוד במשפחה. גם אנחנו הילדים סבלנו לא רק משום שאמא לא יכלה לתמוך במשפחה, אלא משום ששנים רבות של טיפול לא הביאה לה מזור, ואנחנו היינו חסרי עונים לעזור לה.

מעמדי בבית הספר היה סביר. בלימודים לא הצטיינתי, היו שם תלמידים מוצלחים מאוד, בחלקם מבריקים, חלקם אנשים של עבודה קשה. אחד מהם, **Conrado Waldvogel**, אביו היה שוויצרי-פרוטסטנטי ואימו קתולית, ממשפחה ברזילאית-אריסטוקרטית. הוא היה בן יחיד, והווה עבורי דגם של תלמיד שאף פעם לא הצלחתי להדמות. הוא למד כל יום, בשיטתיות, ובשעות קבועות כשחזר מבית הספר. הדוגמה הקלאסית שאני לא שוכח הייתה, בבחינות של סוף השנה, ביום האחרון של הלימודים, לקראת החופש הגדול. יצאנו לעשות קצת רעש ברחוב, **Conrado** לא היה שם. כשעברתי דרך ביתו, ראיתי אותו יושב ולומד, "הרי עכשיו זו השעה של הלימודים".

בבית שלו למדתי מהו בית מסודר. אימא שלו טיפלה בי, כמעט אפשר לומר שאימצה אותי בחום ובחיבה. שם גם למדתי איך אוכלים בכף ובמזלג. הייתי בא אליהם תמיד במן תחושה פנימית של קנא, במובן זה שהייתי רוצה מאוד להידמות להם. אבל **Conrado** אי אפשר היה להידמות: הוא היה התלמיד המצטיין בכל מה שלמד, מאוד שיטתי, כאילו שהתכונה השוויצרית של סדר ומתודה, עברה אליו. שם לראשונה בחיי שמעתי פטפון, והתאהבתי במוסיקה. שם היה אחד המקומות הראשונים שראיתי ספרייה ביתית גדולה וממנה לקחתי ספרים בהשאלה, כל הספרות הקלאסית של נעורים, אני מניח שהספרים עברו סלקציה יסודית, הרי שני ההורים היו אנשים דתיים מאד. שם התחלתי לקרא באינטנסיביות ושם רכשתי את הרגלי הקריאה שליוו את כל חיי, קריאה בלתי פוסקת, אבל קריאה סלקטיבית, שהפכה לחלק מההוויה שלי, מההרגלים שלי, לקרוא מתי שרק אפשר.

אני חושב שהייתי כבר בן 15, ואז קרו דברים שתרמו להתפתחותי כאדם.

התקרית האנטישמית, בבית הספר

צאצאי מהגרים ממוצא גרמני, ספרדי, איטלקי ופורטוגלי שלמדו בבית הספר, היו שותפים להלך הרוח הנאצי-פשיסטי שרווח בעולם, ולהבנתם שמשטרים אלה מהווים מודל לעולם של מחר. באווירה הכללית ששררה במדינה תחת **Vargas**, דיברו ה **integralistas** על אותו מודל כרצוי לעתידה של ברזיל.

ואם תפרוץ מלחמה, הם בוודאי ינצחו את משטרים הדמוקרטים שאינם אלא "בורגנות רקובה במהותה". עדיין לא ידענו מה קורה באירופה. אבא היה אדם מפוכח, הוא קרא את העיתונות באידיש מארה"ב ומארגנטינה, היה דמוקרט, אנטי-קומוניסט, תמך בצ'רצ'יל ללא סייגים, [ולמרות זאת] האמין בניצחון הנאצים.

בתהליך ההתבגרות והשינוי הפנימי שהתחולל אצלי, בהשפעת הכתים שארכו אותי, והזמן שהקדשתי לקריאה אינטנסיבית, לפעילות ספורטיבית, להאזנת מוסיקה, כל אלה נתנו לי מצד אחד יכולות פנימיות אך מצד שני דרשו ממני זמן ואנרגיות נפשיות שלא השאירו מקום ללוות את המציאות העולמית. לא קראתי את העיתונות שאבא קיבל מחו"ל ובקושי קראתי את העיתונות הפרובינציאלית הנגועה בנשיות פשיסטיות.

בשנה הרביעית של התיכון בן חמש שנים, התפתח בכיתה מצב שלא הייתי ער לו. הידיד היהודי שלי, אברהם זימן, העיר הערה והמוכה הגיב בהערה אנטישמית שאותה לא קלטתי. הידיד שלי לא נשאר חייב וכתגובה הרים המורה את קולו ואמר: "אתם היהודים צריכים לשתוק, הרי אתם עם של מוגי לב. (covardes) קמתי באופן אינסטינקטיבי, עברתי ביעף את הצעדים אל המורה ואז קפצו עלי שלושה או ארבע תלמידים ובכוח כפתו אותי וסחבו אותי מן המורה.

הוציאו אותי מהכיתה ושלחו אותי הביתה, והייתה שמועה שהחליטו לגרש אותי מבית הספר. בכל קני מידה ביחסים תלמיד מורה, אקט כזה של איום נחשב כמעשה חמור מאד.

חזרתי הביתה וסיפרתי לאבא. הוא הגיב בהתרגשות וגאווה על אומץ ליבי ועל שמירת כבודי כיהודי. הוא גם אמר לי שייוועץ בעורך דין ידוע, וניסה להחדיר בי תחושת בטחון.

עברו ימים קשים של ציפייה דרוכה וחוסר ודאות. בסופו של דבר הוזמנו, אבא ואני, אל מנהל בית הספר, אשר גינה את התנהגותי, הזכיר בחומרה את העובדה של היותו אתלט, ובלי להתייחס לגורמי המשבר, דרש שאתחייב לחזור ולהתנהג כתלמיד שקט וממושמע. אבא הגיב בחיוב, והבנתי שזאת דרך נבונה לסיים.

עם חזרתי לכיתה האווירה הייתה שונה לגמרי. חלק מהחברים רגזו עליי - היפנים, הגרמנים האיטלקים והספרדים. משפחתו של קונראדו, עברה על זה בשקט, המשכתי להיות מוזמן לביתם, אבל היה ברור שעל הנושא הזה לא מדברים. כבר לא הייתי נער אנונימי. זה כמובן עורר אצלי זיכרונות של מהגר, ולא משום היותי פולני אלא יהודי.

אבא היה היחיד שעמד על דעתו באופן עקבי שהתקרית נובעת מאנטישמיות מושרשת, שונה מהקתוליות הפולנית בגלל ערבובה בה של מיתוסים אפריקאנים שבאו עם כינון העבדות, אבל היא הייתה שונה רק בביטוייה ולא במהותה.

המשבר עם המורה הגביר את הנטייה שלי להתבודדות. מאז השקעתי את חלק העיקרי של הזמן הפנוי שלי בקריאה אינטנסיבית, בשחייה או אתלטיקה. היו גם שעות בבית הספר ובבית בהן לא חיפשתי איש. אבא הגיב (או הבהיץ?) ראשון, והכריח אותי ללכת ללמוד לרקוד ריקודים סאלונים, "הרי עוד מעט סילבסטר והגיע הזמן שתלך סוף-סוף למפגש השנתי של הקהילה".

כמעט באותו זמן פנה אלי חברי Conrado, בהצעה שאצטרף לשיחות שניהלו כמה מחברי הכיתה, מטובי התלמידים בכיתה. לא הייתי בין אלה ולא חשבתי ששם מקומי. אבל הוא התעקש, שיתף את הוריו, שאותם אהבתי וכבדתי, ובהזדמנות שהייתי אצלם בזמן הקפה של אחרי הצהריים, הוא העלה את הנושא. הקבוצה עמדה לדון על "מלחמה ושלום" של טולסטוי. הוא ידע על הרגלי הקריאה שלי, הרי עיקר הספרים לקחתי מספרייתם, ולדעתו יש לי מה לתרום. נכנעתי לבסוף.

ההתאהבות הראשונה

קראתי את שני הספרים, ולימים חזרתי לקרא את הספר כשבע ושמונה פעמים בעברית.

בדיונים חלקי היה צנוע, אבל בדיעבד היה מן הקריאה רווח משני.

באתי למפגש הקהילה שהתקיים בסוף השנה, ישבתי בפניה, רקדן גדול לא הייתי, ותכננתי דרך מהירה להסתלק. פתאום נכנסה "נטשה", כאילו יצאה עכשיו מספרו של טולסטוי, נערה בעלת יופי נדיר. היות והייתי מאוהב בה בספר יכולתי להתאהב בה בחיים. שמה הייתה סוניה. היא הייתה רוסייה, לאמה היו פנים סלבים של לא יהודיה, רק האבא הליטווק, דיבר אידיש עסיסית.

רקדנו כל הלילה, בילינו יחד בים כל השבוע של החופש. למרות שדרכי חיינו אילצו אותנו להיפרד, היא בברזיל ואני בארץ, רצה הגורל שנפגש לכל אורך החיים, במצבים שיכלו להנאות שתי המשפחות מידידות עמוקה, ששורשיה באהבת נעורים.

מחלתו של אבא

במהלך השנה החמישית של התיכון, אבא חלה והיה ברור שרק אני יכול להחליף אותו (במה? בפרנסה? בעיסוקיו?).

אבא, כמו רוב היהודים שהיגרו לאמריקה הלטינית ובחלקם גם אלה שהגיעו בגמר מלחמת העולם הראשונה לארה"ב היו חסרי מקצוע. לרוב החלו להתפרנס מרוכלות בהציעם את סחורתם, חפצי בית, מבית לבית. הם נסעו בחשמליות או באוטובוסים, בתחבורה עממית וזולה, אך בעיקר הלכו ברגל. הקונות היו הנשים, ממעמד הפועלים העני, שלא יכלו לקנות את הסחורה בחנויות או במזומן. רמת הסחורות היו זולות בהרבה, היו קונות בהקפה ומשלמות במשך חודשים רבים. הנשים היו מכל הצבעים בין השחור ללבן, עם תערובות של צהוב אינדיאני. היו משפחות שלמות שלא ידעו אות כתובה, במקרים רבים הילדים לא הלכו לבית הספר כדי לעבוד ולעזור לכלכלת המשפחה. הם היו מועמדים טבעיים לפשע, לזנות ולעוני. חלקם מבעלי המשפחות היו פועלי נמל, הרי סאנטוס היה הנמל החשוב ביותר בייצוא קפה בכל אמריקה הלטינית.

כאשר הגיעה הרוכל לפתח ביתו של הלקוח הוא מזה כפיים על-מנת לגרום לדיירי הבית לצאת. מיד יכולת לשמוע: "אימא, היהודי (*o judeu*), או לחילופין הטורקי (*o turco*) הסורי, הלבנוני, הפולני (*o polaco*) הרוסי (*o russo*), או ה *gringo*³, שנשמע בטון מזלזל, מפי ילדה קטנה, גדולה, ולפעמים

³ מושג כוללני לכינוי כל זר.

מהאמה. המו"מ התנהל כמו בבזאר טורקי, בהבדל שהמהגר בקושי ידע לדבר בשפת לקוחותיו. הוא היה מוכרח למכור והיא רצתה לקנות. המגבלות הכלכליות יצרו לחצים פסיכולוגים, כי לא היה לה כסף משלה. היא הייתה צעירה כאשר פגשה את "החבר", שמעולם לא נישא לו, וכשנכנסה להריון עברו לגור יחד. הילדים באו לעולם זה אחר זה, והחבר היה המפרנס ולא תמיד ידעה על רכישותיה מהרוכל. לא פעם הרביץ לאישה: "למה את קונה אצלו - אצל הרוסו הזה, הם כולם גנבים". ולא מעט פעמים טרקו את הדלת באמירות כאלו.

זאת הייתה עבודה קשה שדרשה הליכה וסחיבת סחורה במשך כל היום, באקלים חם ולח ברוב ימות השנה, ובעונת הגשמים, היה קשה עוד יותר. הקושי בשפה, היחס הראשוני הפוגע, ואחרי כן הקושי לקבל את הכסף ממכירה בהקפה. תמיד היה להם, לקונים, תירוצים. אבל לא הייתה אלטרנטיבה. אנשים הגיעו לעבודה הזאת לא בקלות, וגם לקח זמן עד שלמדו את השפה. חלק מהם הצליחו בעבודתם אחרי שנים מעטות, ומזה עברו ופתחו חנות, חלק מהיהודים עברו מחנות למפעל קטן או לבית חרושת, אבל בסך הכול הדור הזה הקריב את עצמו בעבודה הזאת, כדי לפרנס את המשפחה ולחנך את ילדיהם, בהחלטה נחושה שלא לתת להם ללכת בעקבות אבא שלו. גם הבנים לא הסכימו לעסוק בזה בשום תנאי ובשום מחיר. היהודים הורישו את ידיעותיהם ואת ניסיונם למהגרים אחרים שבאו אחריהם. אבא חלה, והיו חייבים לנתח אותו.

עברנו יחד על החומר הכתוב הממוין ליום של מחרת, הוא היה ממפה בשבילי את הרחובות, את סדרי התחבורה.

לקראת הכניסה לבית של הקליינט, תקפה אותי תחושה פנימית של בושה וחזרה, ולא פעם הסתלקתי במהירה כדי שלא יראו אותי, הסתובבתי בסביבה ובסוף מחיתי כפיים, קיבלו אותי בחביבות, "אתה ממש נראה כמו האדון 'ז'יימה", לפעמים בצורה קרה, לפעמים מנומסת, לרוב הביעו דאגה למצבו של אבא. ניצלו את העדרו של אבא, או את חוסר הניסיון שלי כדי להתחמק משלום. הימים הראשונים התהלכתי בחרדה ובתסכול עמוק, הכסף היה נחוץ לבית.

זאת הייתה הפעם הראשונה שבאתי במגע עם ה'עמך'. אנשים נחמדים למרות מצבם הקשה. במהלך 90 ימים פגשתי לבטח איזה 800 אנשים. התייחסו אלי מאוד יפה, הכירו את אבא והצטערו על מחלתו.

קשה לא להעריך את כושר עמידתם ולא לפתח אמפטיה על סבלם. גם אנחנו סבלנו, אבל היה זה סבל תוך תקווה, ראינו שכנים וידידים שנחלצו מן המצב, וראו ברכה בעמלם.

לא היו לי כלי ניתוח אינטלקטואלים לבחון את מצבם, רק רגשות של הזדהות, דאגה מעורבת בבושה ובחוסר עונים. להתבונן בקשיים שלהם ולא להיות מסוגל אפילו לדמיין את מצב חייהם התת אנושיים. אהבתי אותם, כיבדתי את אומץ ליבם להתמודד עם הגורל שהחל בתקופת העבדות, וקשה מאד לראות את מצבם, כמאה שנים אחרי ביטולה. כל נפשי התמרדה נגד הפער הנורא בין עושרה של הטבע ועונו של האדם.

כשאבא הבריא, אמר לי שעשיתי עבודה ראווה, וסיפר שהם הרגישו מעט ממה שחשתי כלפיהם.

בפרספקטיבה של הזמן אני מודה להזדמנות שאפשרה לי לעשות עבודה זאת ולהכיר אנשים אלה. זה אפשר לי לגבש כלפיהם יחס של כבוד והערכה ולבסס תפיסות חברתיות שאמצתי לא רק על חוכמת הכתוב אלא גם על כבוד האדם.

Itu

בשנה החמישית של לימודי בתיכון בוצע רפורמה במערכת החינוך הברזילאית לפיה הייתי רשאי לעבור ללמוד בשנה השנייה של ה *colegio*, בן שלוש שנות לימוד לפני האוניברסיטה. מאחר וב Santos היכן שגרנו, לא בוצע הרפורמה בזמן, נאלצתי לחפש בית ספר בעיר אחרת בה הייתי יכול להמשיך את לימודי בהתאם לרפורמה. אולם, בגלל מצבו הכלכלי הקשה של אבא שמנעו ממני לעבור לסאן פאולו, מצאתי את עצמי בעיר פרובינציאלי קטנה, ששמה Itu. בעיר זאת התבצע המעבר ההיסטורי מן המונרכיה למשטר הרפובליקני.

שם גרה נכדתו של נשיא הרפובליקה. מועמדת ללמוד, וכתוספת לסבא החשוב, גם אביה היה סנאטור. נפוטזים קוראים לזה. אבל לנו לא היו הכוחות אלא לקבל את דין המציאות ולעבור לשם. [המשפט לא מובן] לשם הגענו אני וחברי אברהם, מצאנו פנסיון קטן ומשפחתי, וגרנו שנינו בחדר.

בשבילי זאת הייתה תחושה של חירות, חופשי ממחויבויות קודמות, חופשי מהנוקשות של אבא, עומד לראשונה מול המציאות בכוחות עצמי, וחשתי בה בעל חירות פנימית. לא צריך לשחק שום תפקיד, אני יכול להרגיש בעל חירות פנימית.

מאחורי התחושה הזאת העיק נושא מוסרי, המחלה של אמה. למרות שאני תרמתי כל מה שאבא התיר, חשתי שיכולתי לעזור יותר. ולא יכולתי להשתחרר מן התחושה שנסיעתי הייתה מלווה במן תחושה של בריחה.

השתלכתי בכיתה, רובינו היינו תלמידי חוץ, ומספר המקומיים היה קטן.

מבנה בית הספר היה מבנה ישן של נזירות, בקושי הספיקו לסדר ולנקות אותו, התברר שגם חלק מהמורים לא התאימו לרמה הנדרשת, וחלק מן המורים של התיכון שבו למדתי עלו על אלה ללא ספק. בבחינה זאת תחושתי הפנימית שנתגבשה אחרי שבועות מספר, הייתה של החמצה. הבנו שבית ספר זה לא יכשיר אותנו לרמה בה נצטרך להתמודד מול תלמידים בסאן פאולו, לבחינות הכניסה לאוניברסיטה. לצערי הנבואה הגשימה את עצמה.

במקצועות הריאליים, פיזיקה, כימיה וביולוגיה, בהן אזדקק לבחינות הכניסה לפקולטה לרפואה, המורים ובית הספר בכלל לא התאימו. גם המעבדות היו פרימיטיביות. בפגישה הראשונה עם אבא תיארתי לו את המצב, אבל שנינו ידענו שאין בכוחנו לשנות את המציאות. תוך זמן קצר הצטרף אלינו תלמיד יפני, Hagime Honda ונעשינו קרובים וידידים. אחרי כל הסידורים הפורמאליים, והתאקלמות בפנסיון ובכיתה, חיפשתי שני דברים שישלימו את החסר, בריכת שחייה וספרייה. בבית הספר עדיין לא הייתה ספרייה, ואני בהיסח הדעת, ובלא מעט שחצנות, כפי שהתברר לי אחרי כן, אמרתי: "אז בוא נקים ספרייה". לא אני ולא אלו שהכירו אותי לא חשבו שאני טיפוס של ביצועיסט, וגם אלה של המקום לא ידעו איך להתייחס אלי.

אז כבר פעל אצלי ה"כבוד הפולני". רק כשמצאו אותי מצלצל בדלת ביתם [של מי?] ומבקש ספרים, הבינו שאני מתכוון ברצינות.

ארגנתי לעצמי רשימה של בתים בהם סביר להניח שיש ספרים, הלכתי מבית לבית, ותוך זמן סביר גייסתי כ- 1500 ספרים. הנהלת בית הספר סידרה לי מקום, ובלי להבין דבר בארגון ספרייה, על סמך האינטואיציה סידרתי את הקטלוג של הספרייה, ונעשיתי הספרן זמני. תוך זמן סביר נפתחה הספרייה, וחזרתי להרגלי הקריאה שלי.

הרושם הראשון היה שכאן לא צפויות לי בעיות בשל יהדותי. ביום ששרפו את דמותו של Judas - יהודה איש קריות –הצהרתי אינסטינקטיבית: "אני יהודי!" בתגובה הם פשוט צחקו עלי: "מה זאת אומרת אתה יהודי?! הרי אין לך זקן גדול, ואין לך קרניים!" -הדימוי לקוח מפסלו של מיכאל אנג'לו- "איך יכול להיות שאתה יהודי, אתה בטח לא הרגת את ישו".

חזרתי לחופשה הביתה וכשסיפרתי לאבא את הסיפור, הוא השביע אותי שלא אסתבך שוב במשבר על רקע אנטישמיות.

סיפרתי לו על לימודיי, חבריי ללימודים, על אופי המקום והצעתי לו לבוא לבקר לקראת השנה השנייה. בבית פגשתי שוב את אחותי שהייתה כבר ילדה גדולה, לא היינו מספיק קרובים ולא סיפרנו זה לזה את קורות השנה שעברנו. אחותי יהודית, -על שם סבתנו יהודית צימרינג, שאז עוד לא ידענו שהיא נספתה בשואה-, הייתה עשר שנים צעירה ממני, כשאני בן שש עשרה, פשוט לא ידעתי איך מתייחסים ואיך משוחחים עם ילדה בגיל הזה. זאת לא השגיאה המשפחתית היחידה ששגיתי בחיי הצעירים והבוגרים גם יחד.

בעידן האידיאולוגיות

בשנה השנייה כבר הלכנו למלון יותר מסודר, והפעם השתכנו בחדר שלושתנו, אברהם זימן Hagime Honda, ואני.

משיחות בין החברים מחוץ לבית הספר, חשבנו על עצמנו למועמדם ?? לשכבה האינטלקטואלית. זאת הייתה עיר קטנה עם לא הרבה אינטלקטואלים, -דבר שהשתנה תוך דור, אחד מידידי הקרובים מן העיר הזאת Otavio Ianni⁴, נעשה אחד מגדולי הסוציולוגים בברזיל ובאמריקה הלטינית, חבר נוסף שלמד כיתה מאחרינו, Walter Toscano, נעשה אדריכל אורבאני, תכנן את הרכבת התחתית של סאן פאולו.

חיינו באמצע שנות מלחמת העולם השנייה – כבר אי אפשר היה להתעלם ממה שקרה בחזיתות השונות, הגרמנים פלשו לרוסיה ואחרי ההתקפה היפנים על Pearl Harbour נכנסה ארה"ב למלחמה ואילצה את ברזיל לשנות כיוון, Vargas חדל מלתמוך בהסתר במדינות "הציר" וארגן כוח ברזילאי שהיה אמור להילחם באירופה.

דיברנו על הדמוקרטיה, על הקפיטליזם, מתוך הסברים של מרקסיזם פשטני. רובנו היינו אנטי-פשיסטים, דיברנו על הסוציאליזם. הסמל הסוציאליסטי בברזיל היה – Julio Prestes "אביר התקווה" (O

⁴ Otávio Ianni

(Cavaleiro da Esperança). הוא סימל את התקווה של הליברלים בזמן הדיקטטורה של Vargas, למרות שהיה המנהיג האגדי של המפלגה הקומוניסטית הברזילאית.

שני ידידיי, יאנני (Ianni) ומאפיי⁵ (Eduardo Maffei) באו ממשפחות שהנושאים האלה היו שגורים בבית והיו בעלי מודעות פוליטית. לאבותיהם היה עבר פוליטי בארצותיהם, כנראה, אני לא בטוח, שניהם לחמו, במלחמת האזרחים בספרד. אחד מהם היה סוציאליסט והשני אנרכו-סינדיקאליסט.

יצא לי פעם להתיישב בסנדלרייה ולשמוע את דעותיו (של מי?) ומאז חזרתי להמשיך לשאול ולהבין, כל התקופה עד שעזבתי את Itu. גם השני היה סנדלר, וגם אצלו שמעתי וחזרתי אליו.

שמעתי על האנרכיזם, על הסוציאליזם האירופי, על הקומוניזם, על הצורך להילחם בפשיזם באופן אקטיבי, ושגם בפשיזם הברזילאי צריך להילחם. הם ראו בעיניים אירופיות את ההתפתחות של ברזיל והקפיטליזם שהיה בתהליכי התפתחות.

למדתי להקשיב ולספוג ללא לאות וללא רגע של שעמום את חכמת החיים העמוקה של שני האנשים הללו. ראיתי בפניי שני אינטלקטואלים אירופים מובהקים. שניהם באו ממקומות שונים באיטליה והכירו היטב את המציאות היומיומית. הם גם היו הראשונים שהסבירו לי את ההבדל בין הסוציאליזם הרוסי לבין הבולשביזם, שניהם היו אנטי-סטליניסטים, הם ידעו על הרצח ההמוני (אתה מתכוון לטיהור האידיאולוגי שביצע סטלין בשנות ה-230?) של Tcheka ושל ה-G.P.U, ואת השיטות בהם נקטו גם בספרד.

הם גם האירו שמרבית האינטלקטואלים בברזיל נפלו בשבי התעמולה הקומוניסטית. הם דיברו על הבולשביזם הרוסי כמקביל לנאציזם בשימוש בטרור כמדיניות, אבל לא חדלו מלשבח את ההקרבה של העם הרוסי ואת הגבורה של 'הצבא האדום' ואת שמותיהם של הגנרלים הרוסים הגדולים.

שמענו וקראנו חלק מן הדברים בעיתונות שהתפתחה בברזיל אחרי שהצטרפה לבעלות הברית לצידה של ארצות הברית, אבל אצלם (אצל שני האינטלקטואלים לעיל?) היה קיים הפן החופשי – להגיד את הדברים כהווייתם.

הם הסבירו את המובן האמיתי של הבולשביזם והיו הראשונים שהאירו שאין סטלין בלי לנין, ושעם חזרתו של לנין משווייץ, הוא זה שדרש הגברת הטרור ככלי הכרחי למהפכה.

הם הסבירו את הטרגדיה בפילוג שגרמו הקומוניסטים בקרב האיגודים המקצועיים כדי לפגוע בסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית, בזמן שהיטלר עשה את דרכו מעלה בפוליטיקה הגרמנית ולתפיסת השלטון.

למרות ששניהם שנאו את Trotsky⁶ הם ציטטו את אמרתו כאשר ביקר בגרמניה. "לסוציאל דמוקרטים יש נבוט ביד אבל היטלר מחזיק⁷ Brawning בכיס. למדתי לכבד ולהעריך אותם, הם תרמו משמעותית לתפיסת עולמי הפוליטית-חברתית.

בארגון הסטודנטים לא השתתפתי, הייתי עסוק מאד, ולא התעניינתי בזה. אולם, החלו בעיות מסוג אחר בבית הספר. התחיל ויכוח עם הנהלת בית הספר. לא הצלחנו ללמוד חלק מהקורסים, היו חסרים מורים, וכך התפתח משבר.

⁵ Eduardo Maffei

⁶ Trotsky

⁷ סוג של אקדה משובח.

המנהיגים שנבחרו היו כולם מקומיים, והתלבטו על דרכי ההתמודדות עם הנהלת בית הספר, ולפעמים דברו על הבעיות בכיתה, ובאחד מן הדיונים האלה הערתי שאולי יזדקקו בדו שיח יותר נוקשה כלפי ההנהלה.

דבריי נאמרו בהיסח הדעת, לא ידעתי על הנושא יותר מאשר כלל התלמידים, אבל משום מה, הם עוררו, תשומת לב ולמחרת הוזמנתי לשיחה אצל המנהל.

אמר שסיפרו לו שהאנשים יצאו מהפגישה בכיתה ממש בחרדה. העיר על פגישותיי עם Ianni ו Maffei, ורמז על האפשרות של השפעתם עלי, בקונוטציה לפגישה עם הסטודנטים.

אמרתי שאינני חבר בהנהגת התלמידים, ושהדיון היה בכיתה והשתתפות שלי הייתה מקרית. בטון שקט אבל סמכותי הוא הציע שיזהר.

חשבתי לעצמי: אוי ואבוי, הוא עוד יכול לשאול בגימנסיה של Santos עלי וזה יהיה הסוף שלי. כשיצאתי מבית הספר, התקרב אליי איש ושאל: "האם אתה הוא זה?" אמרתי: "כן, אני הוא זה." והוא אמר: "אני מזהיר אותך. אני לא אגיד לך באיזו מחלקה אני עובד," – היה ברור שהוא מהמשרה החשאית – והוסיף: "אל תשכח שאתה נתין זר, ואסור לך להתערב בפוליטיקה." אני לא יכול להגיד שעברו עלי ימים ולילות שקטים.

השביתה פרצה ומנהיגי השביתה ביקשו להיפגש איתי. ולמרות הפחדים והחרדות לא עלה על דעתי להגיד להם: "חבר'ה, אני מגוע מלהיפגש איתכם, משום שאני מפחד." הצעתי להם לתת לי זמן לחשוב ולהיפגש מחר במקום גלוי.

טיילתי בערב לבדי וקלטתי רק אז, שלמעשה היה זה בית ספר של הבנים של האליטה המקומית - בנים ובנות של מפקד המשטרה ושל מפקד הצבא ושל מנהל בית הספר ושל המורים ושל ראש העיר. למחרת אחרי השעורים כפי שסיכמנו, התקיימה הפגישה במקום שמורים והמנהל יכולים לראות אותנו בדיון, והסברתי להם, לבני האליטה, שבמצב של משבר, חשוב להכניס את הוריהם לעובי הקורה, ולבקש את עצתם. קמתי והלכתי.

זאת הייתה הצעה שאי אפשר לסרב לה, אבל כמובן שזה התפרש כהצעה מאקייבלית, ולא הצלחתי להשתחרר מן הדימוי.

חשבתי על בתי הסוהר של המשטר ההוא, שם סירסו, עינו, שחטו, ואנסו אלפי פעילים של ארגונים ליברליים. התנהגותי בימי המשטר ההוא היה של חוסר זהירות.

יצאתי מזה בשלום. השביתה כמובן נכשלה, אבל ההילה של 'מנהיג השביתה' דבקה בי וליוותה אותי. שמי התפרסם בעיתונות העירונית בשנת החמישים של בית הספר והקברים שהגיעו לחגיגה דיברו על פעילותי בזמן ההוא.

גם במקרא הזה הרשיתי לעצמי ללמוד מן הניסיון ולהסתכל על עצמי כפי שהייתי ולא כפי שאחרים ראו אותי.

ניסוי קצר במפלגה הקומוניסטית

עכשיו הזמן לספר דברים שהצלחתי לשמור בסוד ואותו ידע רק איש אחד שנפטר מוקדם מאד (נו, עכשיו אתה גם יכול לגלות מי זה היה?).

עוד לפני שהכרתי את ידידי, Ianni⁸ ו Maffei⁹, השיגו אותי נציגים של המפלגה הקומוניסטית. טרם הספקתי להבשיל מבחינה פוליטית. עקבתי בעניין באווירה הדמוקרטית הליברלית שפשטה במדינה. הייתי חסר ניסיון פוליטי ומרוכז בעצמו ובסביבתו הקרובה. תוך כדי כך, קיבלתי יום אחד הזמנה להיפגש עם אחד החברים. הופתעתי, הייתי רק כמה חדשים ב Itu וטרם רכשתי חברים. נפגשנו, אחרי דברי הנימוסים הוא הרצה בקצרה אבל בצורה מאד מעניינת על המציאות העולמית, כולל הניצחון הגדול על הנאצים והגבורה של הצבא האדום, והנה ברזיל נכנסת לעידן חדש למרות משטרו של Vargas. הוא סיפר על כנס בסאן-פאולו בו יופיע Prestes¹⁰ שהוצג בכינויו "אביר התקווה" ולא כמנהיג המפלגה הקומוניסטית.

הם מבקשים להשתלב ולדרבן את התהליך הדמוקראטי בברזיל כחלק מההתרחשויות בעולם כולו. הם מעוניינים בצעירים ויהיו שם אינטלקטואלים ברזילאיים ידועים שהדיקטטורה רדפה אותם. הוא נתבקש להציע מועמדים והוא חשב לנכון להציע אותי ביניהם. אני לא הכרתי את השמות שהו דיבר עליהם, אבל התרשמתי מבקיעותו, ומן הצורה הפשוטה והכנה שבה הוא הציג את הנושא. לא נתתי תשובה במקום ואמרתי שאני נוטה לענות בשלילה.

שקלתי בין שני הלכי רוח שהשפיעו עלי, עמדותיו האנטי קומוניסטיות של אבי, מול האפשרות לראות בפועל, תהליך שכבש את המדינה כולה, עליו אפשר לקרא בכל עיתון ולשמע בכל שיחה. אחרי התלבטות החלטתי לנסוע, היינו כעשרים איש שמהם לא הכרתי איש, וכך יכולתי להקשיב לשיחות שהתנהלו בין אנשים. היה באולם ציבור מגוון. הרבה נואמים ממקומות שונים בטאו את האפשרויות לצעוד לקראת בחירות דמוקרטיות ולבסס במדינה משטר דמוקרטי.

האחרון הדוברים היה Prestes, שדיבר בשפה פשוטה עשירת דימויים, בטון ושקט ופטרנליסטי, ניתח את המצב העולמי, החמיא ברמיזה למהלכים האחרונים של Vargas, ופרס בהרחבה את מצבו של הפרולטריון, ושל איש האדמה העני של ברזיל, והעלה רעיונות כללים על "המצעד הארוך" (A longa marcha) לקראת הרפורמות הגדולות והעמוקות הנדרשות כדי להוביל את ברזיל אל המקום הראוי לו במשפחת העמים.

היה זה הנאום הפרוגרמאטי הראשון ששמעתי בימי חיי, סדור, בנוי עם דימויים רבים, קל להבנה ומרשים בו זמנית. הוא היה אישיות כריזמטית, עם שובל ארוך של סיפורים על גבורתו האגדית. נלקחתי לפגישה יותר מצומצמת, דברו שם על ארגון, גיוס, ועוד דברים שלא ענינו אותי. לא הצלחתי להשתחרר מן התרשמות העמוקה שאחזה בי מן הנאום ששמעתי. המארגנים חזרו על הזהירות הדרושה.

⁸ Otavio Ianni
⁹ Eduardo Maffei
¹⁰ Carlos Prestes

בחזרה ברכבת, משך אותי חברי למקום רחוק, ושאל אותי על התרשמותי ועל היחס שלי לכל הפרויקט. עניתי בכנות, ואמרתי שאני זקוק לחומר קריאה כדי להבין את מהות "התוכנית". הוא הבטיח לי אותו, הציע שלא נפגש בפומבי ושזהר לא לגלות על האירוע, ולשמור את החומר מעיניים עוינות. בחומר שקיבלתי היה מבוא למרכסיזם של ¹¹Plechanov, קיצור הספר של Lenin, "המדינה והמהפכה", קיצור הספר של Stalin על הבעיה הלאומית, חוברת עבה של התוכנית של Prestes על המצב בברזיל, וחוברות על ארגון, גיוס חברים חדשים ותעמולה.

קראתי אותו בתשומת לב במשך כמה חודשים. היינו נפגשים כל פעם במקום אחר, מדברים על החומר ולמדתי שבחלק העיוני הוא (מה שמו?) לא גילה בקיאות מיוחדת, אבל ניצל את המפגשים כדי לבחון אותי, כדי להסביר לי את חשיבות הפעולה וכדי להדריך אותי בתחום הפעולה, נושאים בו הוא גילה תכונות אישיות ראויות לחיקוי.

אז סיפר לי בזהירות שבמפגש השני נכחו חברי ההנהגה המרכזית של המפלגה הקומוניסטית הברזילאית: ישבו שם הגיבורים, ללא מירכאות כפולות, ששרדו מבתי הסוהר ומן הרדיפות של Vargas, חלקם אנשי מעמד הפועלים וחלקם מקצוענים שחיו הרבה שנים במוסקבה, שהשתתפו במפגשים של מנהיגות העולמית של המפלגות.

דיבר על הקושי בגיוס אמצעים ואנשים, הסביר לי שהפעולה מאד ממודרת שאנחנו מאורגנים תאים - תאים, לא שאלתי מי החברים בתא שלי, אז הוא חזר על הצורך בזהירות מופלגת. ממני הוא קיבל הבטחה שכך אנהג, ולמעשה איש מכל החברים שלי לעולם לא ידע על הפרק הקצר הזה בחיי.

למרות שהמפלגה הקומוניסטית הברזילאית, הייתה ללא ספק אחת מן התופעות הפוליטיות החשובות, ואנשיה היו מן המשובחים שבעם הזה החלטתי שדרוש ידע נוסף, כל הגורמים עליהם שמעתי היו רלוונטיים אבל החלטה גורלית כזאת מחייבת יותר בגרות להכריע בשאלה הקריטית, האם אני צריך לעסוק בזה? האם לזה חיי מכוונים? לא ראיתי את עצמי פוליטיקאי.

הבעיה נפטרה בידי הגורל שהציב על דרך חיי שני מורים דגולים של בעיות תנועות הפועלים. הידיד שלי המקשר שמר על הסכם בינינו, הוא שמר עלי. אבל לפתע הוא נעלם, ולפי כללי הזהירות לא יכולתי לשאול איש על גורלו. למרות שדרכנו נפרדו, הערכתי וכבדתי את תבונתו ואת ידידותו. הפרק הקצר הזה בחיי, לימד אותי רבות על עצמי ותרם תרומה משמעותית להתבגרותי כאדם. היו בו קטעים חשובים אותם אפעיל בעתיד, ועד שלא כתבתי את הקטע הזה, לא קישרתי אותם לימי הקצרים של השותפות עם ידידי.

כך הסתיים הפרק הזה בחיי, אינני מצטער עליו, אבל בתוכי נבטו כבר השתילים, שיעשו אותי סוציאליסט בעתיד.

|| [צריך כותרת לקטע]

¹¹ Plechanov

חיי חברה בעיר קטנה ומשפחתית כמו Itu, התנהלו בשעות הערב ב בגן שבכיכר המרכזית. במרכזו נמצא ביתן, ותזמורת קטנה ניגנה מוסיקה קלה בערבי יום ראשון ובחגים. במדרכה מסביב לכיכר היו זוגות צעירים שטיילו תחת העיניים הבוחנות של האמהות או האחיות הצעירות. גם אנחנו הסטודנטים היינו חלק מן האווירה הפסטורלית הזאת.

באחד הערבים כשישבנו שלושתנו יחד עם חברים מקומיים, העיר יחידי היפני, "ומה יקרא אם היא תרצה להתחתן עם ברנרדו?" אז ענה חברי היהודי ללא היסוס, "מה השתגעת? מי ירצה להתחתן עם פולני זה, ועוד יהודי?". אז העיר בפשטות אחד החברים מן המשפחות הותיקות, "אם הוא יתחתן איתה בכנסיה למה לא?".

אני לא הגבתי, למרות הרצינות של השאלה.

כל הדיאלוג התייחס לעובדה שהייתה לי חברה מקומית. חיכיתי לה כל יום ראשון בגמר המיסה, בכניסת הכנסייה, לפני מיכל המים הקדושים. ביום הולדתה קניתי לה במתנה צלב אומנותי.

היינו שנינו צעירים מאד והשאלה לא עמדה על סדר היום, אבל כשהתחלתי לכתוב והתייחסתי לשני הסבים האהובים עלי, ושהשפיעו על ילדותי באופן משמעותי לא יכולתי שלא לתהות בשאלה, איך עובר ילד יהודי בדור אחד את המעבר החד בין הפחד לעבור בפני כנסייה קתולית פולנית, וכעבור תשע שנים בלבד, נכנס אל כנסייה, ובמשך קרוב לשנה, ושומע את המיסה.

קיומה של "Maria", והיו הרבה כאלה בביתי במשך השנים, הייתה תרומה חשובה לקליטתי בעולם הברזילאי. נקלטתי כמו אחד מהם, היא הקלה עלי לאהוב את האדם הפשוט, לקבל את צבעה שחור משחור או ווריאנטים בין שחור ללבן, כדבר מובן מאליו, ללא שמץ של גזענות. לימים קיבלתי את היהודים שבאו באתיפיה בחיבה.

גם ביחסים עם החברות הצעירות שלי, סוניה, שהייתה ממש לא יהודיה, לא בגלל אמה הרוסית בגוף ובנפש, אלא מפני שלא חשבה את עצמה כיהודיה.

ב Itu חיכיתי ל קארמן (Carmen) כל ימי ראשון אחרי המיסה כי היה זה בון-טון חברתי, ואני לא נרתעתי מזה. בלי להרגיש, נתתי לעצמי לגיטימציה פנימית לדבר שנוגד את מהותנו, כיהודים. נפרדתי מידידי ב Itu, להרבה מהם אהיה קשור כל חיי.

התגעגעתי, לחירות הפנימית ששם גיליתי, לתהליך ההתבגרות הרך, השליו. לאנשים שתרמו לי מחוכמתם ומניסיונם ושלמדו אותי על עצמי יותר מכל יתר תקופות בחיי עד אז. ידעתי שעידן הנעורים עומד להסתיים, ושמחקות לי בעיות שלא תלויות רק בי, והמרכזית שבהן היא, אם התנאים הכלכליים יאפשרו לי ללמוד בסאן פאולו. Itu על המרכיבים שלה לימדה אותי שבלי לימודים נוספים מחכה לי עתיד דל. זה מחוץ לחשבון. האלטרנטיבה היא שוב לנדוד לאיזה אוניברסיטה פרובינציאלית, שבה אמצא אותן המגרעות חמורות שמצאתי שם בבית הספר. גם על זה התלבטתי, הרי לא חשבתי ולא התייעצתי אלא שכך דיברו בבית. בנוסף, ראיתי בפני שאלה אנושית ומוסרית. הייתי בן 18, ורק נהניתי מתרומת אבי ולא החזרתי במידה הראויה. בגלל הגישה הריכוזית של אבי תרמתי לטיפול באימי פחות מאשר עשיתי כילד קטן בפולין. אבל זה איננו חשוב כלל, חשובה העובדה שראיתי את עצמי אדם בוגר ואין מנוס אלא להתמודד עם חלקי באחריות.

אימא הייתה שוב חולה מאוד, והייתה יותר מפעם אחת בבית חולים. גם בסאן פאולו וגם בסאנטוס הגיעו הרופאים למסקנה שמוכרחים לנתח אותה - ניתוח שהיום כבר לא משתמשים בו - ואבא נזקק להרבה כסף כדי לבצע את הניתוח בבית חולים פרטי, כי הרפואה הציבורית הייתה אז במצב קשה מאד. ישבתי עם אבא, הצגתי לו את האלטרנטיבות ואמרתי לו שאינני חושב שהוכשרתי להצליח בבחינות כניסה, שאני זקוק ללימודים אינטנסיביים, ואני חושב שלא יגרם לי שום נזק עם אפסיק לשנה שנתיים כדי לעזור לו, הרי אני מכיר את העבודה, וכאשר נרגיש מצב פחות לחוץ אסע ללמוד. לא הייתי צריך להגיד לו שאני יודע להסתדר מבחינה כספית, הרי מכיסו יצא הכסף שצרכתי ב Itu, והוא לא פעם העיר לי על אורח חיים ספרטני שניהלתי, לעומת רוב החברים איתם חייתי. לא אגזים אם אכנה אותה היום כנזירי. הייתי זקוק לכסף המינימאלי, התלבשתי בפשטות ולבילויים לא הלכתי. אחרי המשבר בגימנסיה, אבא קלט שאני קרוץ בחומר שמותר לקחת אותי ברצינות, אני מתכוון למה שאמרתי, ואקיים אותו בכל מחיר.

תוך כמה ימים נקבע תאריך לניתוח של אמה, וסיכמנו שאשאר בבית עד שהיא תחלים. כשאמה חזרה והתאוששה, חזרנו ושוחחנו שוב. אבה אמר בפשטות שהוא לא עבד כל החיים כדי שאני אחזור לעבודה הבזויה הזאת. נכון שניהלתי אותה לשביעות רצונו ושל הקליינטורה שלו, אבל אז היו תנאים מיוחדים שהכריעו, מחלתו. מעמדו בבנקים יציב, והלוואה לממן את לימודי היא השקעה כדאית. לא היה מקום נוסף להתדיין.

סאן פאולו

הגעתי לסאן-פאולו, מצאתי דירה שסיפקה לי גם אוכל, ליד מועדון עממי עם בריכה מצוינת, עם תחבורה נוחה לבית הספר. נרשמתי לבית ספר שהיה מעין הכנה לאוניברסיטה, ובו לומדים רק את המקצועות לבחינות כניסה לפקולטה, פיזיקה, כימיה וביולוגיה.

כמו ב Itu, התנזרתי מכל בילוי, וניסיתי להתגבר על הפיגור בלימודים בהשוואה לרוב התלמידים שלמדו בטובי בתי הספר של סאן פאולו.

לא סיגלתי בחיי הקודמים, לא בבית הספר העממי וגם לא בתיכון ב Itu, קרגלי לימוד שיטתיים. הלימודים הסתכמו תמיד בהכנות לקראת בחינות. תוך זמן קצר הבנתי שאני מפגר באופן דרמטי. למרות המאמצים הגדולים, הבנתי שאין לזה סיכוי, שעלי להתחיל קורס מקדים, שהתחיל חצי שנה קודם.

דיברתי עם אבא והוא לא הבין על מה אני מדבר, הרי עד עכשיו הייתי תלמיד טוב, ואם תלמיד טוב הוא זה שמצליח בבחינות, אז ללא ספק אהיה תלמיד טוב בכל בית ספר. נכנסתי לדיכאון מחוסר עונים.

מיום בואי לברזיל, לא הכרתי את התחושה שאני עומד להיכשל. אבל כשעמדתי מול הַדְעָה העצום של יתר החברים בכיתה, שידעו מתמטיקה, פיזיקה וכימיה, והיו מוכנים לבחינות וחלקם נכנסו לאוניברסיטה במקומות הראשונים (צריך להשלים את המשפט).

שום דבר לא הסיח את דעתי, מלבד התחושה שאני לא ברמה שלהם, שאני לא בליגה הזאת.

שחיתי עד כלות כוחותיי, הלכתי הליכות של עשרות קילומטרים, ב Itu כאשר העסיקה אותי בעיה, נהגתי ללכת כמעט כל יום ראשון כעשרים עד שלושים קילומטר. אבל עכשיו עשיתי זאת כי לא יכולתי להירדם. לא ידעתי על קיום כדורי שינה, ומגיל שמונה לא ידעתי רופא.

כנראה שבעלת הבית טלפנה לאבא והוא הגיע מבוהל, היה צריך לחכות כמה שעות עד שסיימתי אחת מן ההליכות הארוכות שלי.

הוא היה קשוב, ואני ניסיתי במאמץ עצום לשמור על שקט חיצוני. הסברתי לו את מצב רוחי, את תחושת העין עונים, וכנראה אמרתי איזה שהיא מילא, שהדריך אותו מיד, והוא החל בסדרת שאלות על מצב בריאותי.

אז לא ידעתי כמה קשה הוא להתמודד עם דיכאון, האמנתי שהכול נתן לעשות בכוח הרצון. ניסיתי להסביר לו את הדברים באופן רציונאלי. אז הוא הציע לי לעזוב את כל הטרדות, לבוא הביתה לנוח, לשחות בים הגדול, או להשאר בסאן פאולו לאותה מטרה.

היום אני בטוח שהוא קלע למצבי הדיכאון, אבל הבין שבמצבי, המשך הדיון יהיה עקר. העדפתי להישאר בסאן פאולו, חרדתי ממפגש משפחתי ממושך. שנינו לא יכולנו לעלות על דעת שקיבלנו החלטה שתשנה באופן דרמטי את חיי, ואת חיינו המשותפים.

חיפושי דרך ומשבר רוחני

עם גמר מלחמת העולם השנייה, כשנודע לנו על השואה שהתרחשה באירופה, מצאתי את עצמי בתהליך של התבוללות בחברה ובתרבות הברזילאית. הסתירה בין שני התהליכים, האישי מצד אחד ושל העם היהודי מצד שני, הביא אותי למשבר רוחני ונפשי עמוק. הפער הזה הניע בתוכי תהליך בלתי מתפשר של חיפוש נפשי ואינטלקטואלי. כלומר, חיפוש לא רק בנוגע לשורשים המשפחתיים אלא גם ניסיון להבין את יהדותי, את מהותה של השואה ואת גורמיה. רציתי לדעת לאן מובילות דרכיה של היהדות אחרי אירוע בעל אופי קטקליזמתי.

בחיפושים האלה ובתחושה פנימית שדרכי ועתידי דורשים תשובות ראויות, התחלתי במסע בלי שיהיה לי מושג על אורך הזמן, ולאן זה יוביל אותי בסוף הדרך.

רצה הגורל ופגשתי את יהודי בשם הרשל מלינאש (Hershel Malinas). הוא היה ידיד של אבי, ובעל סדנה לתפירת בגדי גברים שהייתה ממוקמת ממש מול ביתנו בסאנטוס. הוא הצליח מאד והוא נעשה אדם עמיד וגם פתח חנות למכירת בגדים ברחוב המרכזי בשכונה היהודית בסאן פאולו. ההפרש בין גילנו היה גדול מאד, וחוז' מדברי נימוסים, לא דיברנו. פעם, כשחלפתי במקרה מול חנותו בסאן פאולו הוא הזמין אותי לשיחה ונודע לי שהוא היה חבר בהנהגת השומר הצעיר בורשה יחד עם יעקוב חזן¹².

באותו זמן לא ידעתי על קיומה של תנועה זאת ועל תנועות נוער חלוציות בגולה ופעולתן בארץ, וכמובן שלא ידעתי על חשיבות תפקידן.

¹² יעקב חזן

למדתי מאוחר יותר שבזמן שליחותו של חזן בפולין ההנהגה השומרית שם הייתה למעשה ההנהגה העולמית.

התעניינותו בי החלה אחרי התקרית האנטישמית עם המורה בגימנסיה. הם (למה הם? אנשי הקהילה בסנטוס?) כנראה לא ציפו שנער יהודי משכונתם, עם בעיות גדולות בבית, שלא הצטיין כמעט בשום דבר, שדווקא הוא, יקרא תיגר על מורה בכיתה, בימי המשטר הפך-פשיסטי של ורגאס. לא הייתי ער עד כמה זעזע האירוע את חיי הקהילה. הרשל מלינאש התעניין באירוע שהתקיים שלוש שנים לפני, חזר ושאל איך התייחסתי אליו. עניתי בצורה מאד לקונית, ולמעשה חזרתי על עמדתו של אבא שתמצת את האנטישמיות המקומית כוואריאנט של הפולני בתוספת של מוטיבים ומיתוסים אפריקאנים.

זאת הייתה הפעם הראשונה בחיי שחשבתי על כך.

חזרתי למחרת, אבל היום הוא עבר עלי בחרדה גדולה. כשאני משתמש היום בביטוי הזה, 'חרדה', אז לא ידעתי עדיין לקרוא את צפונות לבי. עברתי מטמורפוזה, מנער שמח נעשיתי קודרני. חשתי ציפייה לקראת הפגישה, והייתה לי תחושה שאני צריך להתכונן לקראתה. הלכתי לבריכה, באתי אליו בלי לדעת או לנחש על מה תהיה השיחה הזאת ולאזיה דרכים טוביל אותי. הוא התחיל את השיחה בסיפור על השואה. הוא קרא בשלוש שפות: עיתונות ברזילאית, עיתונות יהודית מן העולם ועיתונות שקיבל מן הארץ לרבות מכתבים. רק אז נודע לי שהוא שומר על קשר עם חלק מחבריו בתנועה. הוא התחיל באופן מסודר ועבר לספר על השמדת יהדות אירופה. אני ישבתי דרוך וקשוב. הוא דיבר במשך שעות, לפעמים קטעתי אותו בשאלות, והוא סיפר בצורה יבשה, מדויקת, את מה שהיה ידוע לו. הוא נאלץ להתמודד עם שאלותיי על העם היהודי, הדת וההיסטוריה היהודית כיוון שהייתי בור ועם הארץ. המושג 'לאומיות' יופיע אצלי הרבה יותר מאוחר.

לא חסכתי ממנו אף שאלה. הייתי זקוק למשענת פנימית יותר מוצקה, כדי להתמודד עם בעיה בסדר גודל כזה. עוד לא השתמש במושג 'חיסולו של העם היהודי באירופה'. הוא הוביל את השיחה וענה על כל שאלותיי.

אחרי זה עבר לדבר איתי על ארץ ישראל, פלשתינה, הקרבות, האנגלים ועל הערבים. דיבר על פלשתינה כְּעַל מפלט. היינו בתקופת 'הספר הלבן' – גם את המושג הזה הוא הבהיר לי; הוא דיבר במושגים כלליים אומנם, ואני הבנתי את ראשית הסיפור של תהליך ההתיישבות בארץ, הקיבוצים, תנועות הנוער; הוא כמובן שם את הדגש על 'השומר הצעיר' והסביר לי שקיימת תנועה ציונית בברזיל.

זה לא היה תהליך של גיוס, הוא לא ניסה לגייס אותי, הוא גם לא היה פעיל בשום מוסד יהודי. הוא חשב לנכון להתחלק איתי בכל הבעיות הללו.

השיחה עם מלינאש הייתה עשויה להיום גורם לשינוי בחיי. חלק בוודאי היה כבר בתוכי, ההתפרצות שלי כנגד המורה האנטישמי, ההתנהגות שלי בשביתת התלמידים. לא הייתי אז אדם אמיץ במיוחד, אני חושב שדי מוקדם הבנתי שאומץ הוא בעיקר התגברות על הפחד.

נעשיתי מרוכז מאוד ומתבודד, פניי קדרו, הקריאה בעיתונות, הדאגה ממצבי בלימודים, ובוודאי לא מעט בגלל הבדידות המוכתבת שבחרתי, הדאגה שנדבקתי מאבא לגבי גורל משפחתנו, הסבא וסבתא, וכל הדודים וילדיהם.

כשיצאתי מחנותו כבר היה חושך ולמחרת בבוקר, הדבר היחידי שקשר אותי לחיים של "לפני" הייתה בריכת השחייה. הלכתי, שחיתי, התלבשתי וחזרתי לחנות בשעה שסיכמנו.

הלילה ההוא היה לילה קשה מאוד. לא ידעתי עדיין, שלמעשה אני מתחיל תהליך כאוב, קשה, של הזדהות עם סבלם של אחרים, התקרבות מלאת כאב אל הטרגדיה של העם היהודי, עוד לא הצלחתי להגיד בפשטות עמי, עמי שלי.

בתום שעות רבות של שיחות עם מלינאש, חשתי גודש רגשי ואינטלקטואלי שקשה היה לשאת אותו. אמרתי לו שאני זקוק לקרוא. זה סיפור קשה ואני מתקשה לקלוט אותו ללא קריאה נוספת. לקרא בעיון אני כבר ידעתי.

הוא אמר שהוא יכול לתת לי חלק מהעיתונים, אבל אמרתי לו זה לא זה: בעיתון של אתמול או מלפני שבוע, אני לא יכול לקרוא לא על אירופה ולא על יהדות אירופה ולא על פולניה, ולא על מה שהסברת לי על העם היהודי. אתה הרי השתמשת במושג 'לאומיות יהודית' והתעלמת מהדת היהודית. אז גם על ההיסטוריה היהודית עליה דיברת אני חייב לקרוא. הוא הסביר לי שאין לו ספרות כזאת אבל ברחוב קרוב יש ארגון של נוער יהודי, והוא שמע ששם יש ספריה טובה.

באותו יום הלכתי לחפש את המקום ואת הספרייה. כאשר בסופו של דבר קיבלתי את המפתח למקום, גיליתי ספרייה לא מאורגנת ואני פתחתי את רוב הספרים, שברובם עוד לא נקראו. התחלתי לקרוא בלי סלקציה את החומר שהיה מונח לפניי.

מלינאש לא הציע את עצמו להדריך אותי בזה, הוא אמר במפורש שהוא לא איש מספיק משכיל. קראתי את השאלה הלאומית של ז'יטלובסקי¹³ באידיש, עבודה מפרכת, את דובנוב¹⁴, את ג'קץ¹⁵ ואת קרצל בספרדית, את אוטואמנציפציה של פינסקר¹⁶ בפורטוגלית עם מבוא מצוין של אידאל בקר (Idel Becker)¹⁷. רשמתי רשימות אין סוף, עברו ימים, עברו לילות. קראתי בחדרי ולא שבעתי.

היה לי דחף בלתי נשלט לקרוא עוד ועוד, ועם כל ספר גיליתי דברים חדשים, אבל עדיין ההיסטוריה היהודית לא נקשרה, עוד לא קיבלתי תחושה של אחדות.

לא היה לי קשר כלשהו עם אנשים ששהו בספריה, הייתי בא לוקח ומחליף ספרים, איש לא פיקח עלי. היום קוראים לזה 'טריפ', אבל המשבר הזה נמשך כאורך הגלות. קראתי הכול בשפות לא שלי, הייתי צריך לקרוא גם באידיש – שפה שבקושי ידעתי לקרא. נאלצתי לקרוא בספרדית. ערכתי רשימה של נושאים שידעתי אותם לעומת רשימה של נושאים שצריך היה לחזור וללבו, והיה נחוץ לחפש ספרים אחרים, ובנושאים שיכולתי רק לנחש עליהם.

Zhitlovski¹³

Simon Dubnow¹⁴

Heinrich Graetz¹⁵

Pinsker¹⁶

¹⁷ Idel Becker דר' בקר היה מורה לספרדית בגימנסיה, הייתה לו השפעה גדולה מאוד על התלמידים. בתחום הציוני הוא התפרסם בתרגום המאוד מוצלח של האוטו-אמנציפציה של פינסקר והמכוא שכתב, הוא היה אינטלקטואלי ושמר מרחק מן הציבוריות היהודית.

חייתי בצורה ספרטנית: אכלתי ארוכות בבית, ובשעות מאוחרות הלכתי לבית קפה ואכלתי סנדביץ' ושתיתי קפה או שתייה קלה. לא הלכתי לקולנוע ולא קניתי לי בגדים, ורוב הזמן הלכתי לכל מקום ברגל. לא הגעתי הביתה, לא נפגשתי עם אבא ולא הכינתי את עצמי לקורס הבא. שכחתי את הלימודים והייתה לי תחושה שאני מבצע הונאה. ניחמתי את עצמי בכך, שאבא יהיה מרוצה מהתקרבותי אל היהדות. ידעתי שלא זה מה שהוא רצה שאעשה.

תוך כדי כך, החלטתי שאני צריך לחפש בעבודה. ידעתי שאני לא אעמוד בזה לאורך זמן – להשתמש בכסף שלו. אומנם עוד לא הבנתי בדיוק מה זה 'עסקן', אבל ידעתי מה זה 'פעיל מפלגה' שחי במחתרת. אבל אני לא הייתי פעיל מפלגה ולא חייתי במחתרת, וידעתי שאני מוכרח להתפרנס. באותו זמן היה מבצע למגבית מטעם 'קרן היסוד'. פישל צ'רזניה¹⁸ היה מזכיר המגבית, והוא סידר לי עבודה, הייתי אמור להכין רשימת כרטיסיות של התורמים. עשיתי את העבודה בלילות, עבדתי קשה מאוד ולמעשה דיברתי עם מעט מאוד אנשים. קיבלתי את המשכורת הראשונה ושחררתי את אבא מפרנסתי. החיים שלי התחילו להשתנות בלי חשתי בכלל. קודם כל, נעשיתי עסוק: בלילה עבדתי על הכרטיסיות של קרן היסוד, ועבדתי קשה - הפרנסה הייתה טובה והמשבר עם אבא עוד לא התפרץ - ובבוקר ישבתי שעות על הספרים. ופתאום הופיע איזה אלמנט חדש בחיים שלי: דיברו איתי – צעירים בעיקר: הייתי רציני וקודר. אני לא זוכר בתקופה הזאת שמחת חיים, צחוק או חיוך לא היו על פניי. שמרתי על השחייה ואת הלימודים עזבתי.

הוזמנתי פעם – פעמיים לפגישות של 'השומר הצעיר' שהודרכה על ידי שני בוגרים שהיו פעילים של התנועה בפולניה. היו מלאי להט, מה שהם רכשו בתנועה היה לא מעט, לעומת מה שאני לא ידעתי. לא התלהבתי מהתערובת המוזרה של 'השומר הצעיר' ואחר כך הרצאה ודיבורים שסיכמו שני הבוגרים הללו, כאילו שהם מסכמים את דברה של התנועה.

באחד הימים קיבלתי הזמנה להופיע באסיפה הגדולה בקולנוע, שהתארגנה למחאה נגד 'הספר הלבן'. אני כדרכי התכוננתי וכתבתי את מה שהייתי אמור לומר, זה היה הרגל שהשתרש אצלי - נהגתי כך אפילו לפני כל אסיפה כללית של הקיבוץ. זה נראה מלאכותי ומוגזם, אבל זה הרגל חשוב מאוד מבחינה אינטלקטואלית: אתה שולט על מה שאתה הולך לומר. הבעיה שלי הייתה להשתלט על הטמפרמנט שלי. התחלתי לחקות את אבי, שהיה אדם דייקן מאוד, בניגוד לברזילאים, שאם קובעים בשמונה, אז אפשר להופיע בתשע וחצי, אם לא יותר מאוחר.

אנשים התחילו לבוא והאולם לאט-לאט התמלא. ואז הוזמנתי לבמה, שם היו נציגים של השלטונות, של העירייה, והנאום הראשי היה אמור להיות קנו מלניצקי¹⁹, מנהיג מופך של הסטודנטים היהודים באוניברסיטאות.

הוא למד משפטים והיה נואם מחונן ששלט על שפה עשירה מאוד. היה לבוש לפי צווי האופנה מחויט ובעניבה. ואני באתי כדרכי בחולצה ואני לא בטוח אם המכנסיים היו מגוהצים. נציג השלטונות נאם נואם

¹⁸ פישל צ'רזניה
¹⁹ קנו מלניצקי

שבלוני שכלל גלגולי משפטים בפורטוגלית מנופחת ואז בא תורו של קנו. הנאום שלו היה מלכת מחשבת של רטוריקה. הוא הזכיר את פעולתה של בריטניה בעולם והזכיר את העולם, את הניצחון על הנאצים ואת הגבורה של הרוסים, האמריקאים והבריטים וכולי. ואז הוא עבר לדבר על המאבק בפלשתינה, בארץ, ואי אפשר היה לדעת אם הוא עוסק בהיסטוריה של האזור, הכול התערבב יחד במן בון-טון: הערבים והאנגלים והיהודים. ואני שאלתי בלבי: מה קורה עם היהודים שנהרגים היום? מה קורה עם האוניות שנתפסות על ידי הבריטים? מה קורה עם הניסיון של הבריטים למנוע את ההתארגנות של שארית הפליטה?

הוא התיישב, הציבור מהא כפיים בצורה תרבותית כיאה לנואם ואז הגיעה תורי לנאום. הסתכלתי על הציבור ופתחתי בנאום הריף. אינני יודע איפה הוא נוצר – בטח נוצר בנשמתי הסובלת זה חודשים – ואמרתי: "הקולות, הזעם והכאב שזועקים אל לב השמיים מהאדמה הארורה של אירופה, מהדם של עמנו ושל משפחותינו, הקולות האלה - הזועקים לשמיים וקורעים את הלבבות - לא מצליחים להגיע לאוזניים האטומות של בריטניה הבוגדנית. אני יודע שחייליה באירופה מונעים התארגנות של יהודים; אני יודע שבמזרח התיכון - באוניות שנתרמו על ידי ארצות הברית - מונעים מאוניות המעפילים להגיע אל הארץ; חייליה בתוך הטנקים והשריוניות - גם הן אמריקניות - שובים ישראלים ומונעים את הורדת הפליטים מהאוניות ומכניסים לבית הסוהר את המנהיגות היהודית-פלשתינית", - עוד לא ידעתי להגיד 'של היישוב' - "והעולם שותק; העולם שתק בזמן שהרגו יהודים שנלחמו בגבורה נגד הנאצים - אלה היו דברים שבקדושה, אבל קדוש מזה זה היה להציל את מעט היהודים שנותרו מעם שסבל כמו שלא סבל שום עם, ואנחנו עוד לא יודעים את גודל האסון; ובזמן הזה, אנגליה הבוגדנית וקלגסיה ממשיכים את עבודתו של היטלר ומביישים את גבורתה של בריטניה. ואנחנו נמצאים פה כדי לזעוק, כדי לנסות ליצור קול גדול; אנחנו לא סבלנו בגטאות, אנחנו לא לוחמים בפלשתינה, ולכן תפקידנו כאן זה לצעוק ולזעוק ולבכות, לנסות לעורר את הלב האטום של העולם והלב האטום של עצמנו כאן, והלב האטום של הממשלה הברזילאית, שעדיין לא אמרה את מילתה. ואם יש מישהו בשמיים, אני שואל איפה הוא היה ומה הוא עושה עכשיו? הרי אליו אנחנו פונים, אנחנו פונים אל הגורל, אנחנו פונים קודם כל אל עצמנו, אנחנו פונים אל העולם, אנחנו זועקים ואומרים שאי אפשר להמשיך את רצח עמנו באמצעים אחרים. אנחנו זקוקים לעזרה, שכוחותינו יתעצמו, בתוכם, בתוך לבבותיהם, אפשר לראות את הגבורה שאנחנו שומעים עליה; אנחנו לא יכולים שלא להביע את מחאתנו, את צעקתנו, כדי לזעזע ולפתוח את לבבות השמיים."

ישבתי, ובמשך זמן שהיה נראה לי כמו נצח, השתרר שקט מתוח. לא ראיתי שום דבר ולא ראיתי אף אחד, חשתי שלבי דופק במהירות ואת זעמי שהולך ונרפה בגופי לאט-לאט.

ואז פתאום נשמעה התפרצות עצומה של מחיאות כפיים וצעקות, ודפיקות של הנעליים על הרצפה. היו צעקות ושריקות, ליבו של הציבור דיבר. כל גופי רעד, נראה שאנחנו מבטאים את המעט שאנחנו יכולים לעשות, בתנאים האלה.

אחרי שפגה ההתרגשות, הגיע הזמן של ה'דאון', של המצב-רוח, של הספקות. נפגשתי עם אבא והוא סיפר לי שאנשים מסאנטוס שהיו בנאום סיפרו לו עם דמעות בעיניים על ההתרגשות הגדולה שאני גרמתי להם. הם הופתעו, הרי הם לא מכירים אותי ככזה. המשיך שדברים

ק"י ד"ר
ישראל ארון
מר
Paraphrase

כאלה אוכל לעשות גם כשהיה רופא - ואם פעם יהיה גורלך להיות איש ציבור - תהיה איש ציבור מכובד. לא ידעתי אם אני הולך להיות איש ציבור או עסקן, טרם קיבלתי החלטה לא ללמוד, לא ידעתי עדיין שאגיע לאוניברסיטה העברית, שלושים שנה מאוחר יותר.

אבל ברגע ההוא, השתדלתי לסיים את השיחה בלי להיכנס לעומקן של הבעיות שעומדות על סדר היום של שנינו.

עדיין פחדתי ממנו. את המחמאות שחילק לי, אמר אותם בכנות ובהערכה, ובכל זאת פחדתי. אלה היו ימים מאוד קשים, הגיעו אליי שמועות על כך שאנשי העירייה וגם קנו זעמו מאוד על הטון שלי ועל הביקורת שהעברתי על ברזיל, "איך עושים דבר כזה".

חשבתי בהשלמה, לא ניתן לספק את רצון היוונים ושל הטרויאנים בעת ובעונה אחת.

תהליכי החניכה

יום אחד קיבלתי טלפון מבחור שרצה לשוחח איתי, ולמחרת הגיעו שניים - שני אנשים שילוו את חי, נושם פסה²⁰ וזיג פרינזל²¹. הם היו תלמידים בגימנסיה הממלכתית בסאן-פאולו, ושם למדו לא מעט יהודים והרבה מהגרים. הם הסבירו שהייתה תקרית אנטישמית בגימנסיה ואף אחד מהנערים היהודים הגיב, והם באו אליי בתחושת חרדה, שלא ידעו מה יהיה ומה צריך לעשות²² שאלתי שאלות, האם זה הגיע למנהל, מי המורה, אם יש מורים יהודים, כמה תלמידים יהודים יש בכיתה, מה ערכתם על אפשרות של תגובה של תלמידים אחרים. היו ביניהם חילוקי דעות ביחס לעניין. כעבור כמה ימים, הצעתי שנלך ונבקש פגישה אצל מנהל בית הספר, ונדבר איתו. הם הופתעו, "מה זאת אומרת לדבר עם מנהל בית הספר?"

אמרתי להם שיש לנו מעט אופציות, אולי לאסוף את התלמידים היהודים ולדבר איתם. זיג אמר שיהיה רעש גדול - מה זאת אומרת מתארגנים בבית הספר?!". אמרתי שללכת לדבר עם המורה הזה - זה מיותר, הרי שום דבר טוב לא ייצא מזה, ככה שאני מציע שנלך למנהל בית הספר, נסביר לו ונראה מה יקרה. נחום היה כבר אז - כפי שיהיה לכל אורך חייו - אדם אמיץ מאוד, והוא מיד הסכים והלכנו למנהל בית הספר. אני פתחתי וביקשתי מהם להסביר את הנושא. הוא הקשיב והיה סבלני, נתן לנו להתבטא, ויצר אווירה נוחה של הידברות, ואז הוספתי שמשקרה לעמנו באירופה, עשה אותנו פגיעים ורגישים לכל תופעה של אנטישמיות, - הרי אנחנו יודעים את תוצאותיה, ומה שהפתיע עמוקות הוא לשמוע ביטוי אנטישמי קשה כזה במסגרת בית ספר... ואנחנו לא יכולים לקבל את זה בשוויון נפש. זה לא איזה עם ערטילאי - אלה היו המשפחות שלנו, וכל המשפחה שלי. אנחנו חיים בברזיל, בארץ של חופש ושל חירות עם מגוון של גזעים ושל עמים, וזה פשוט דבר שקשה לשאתו. הוא אמר: "בבית הספר שלי שום דבר לא ייווצר. יש סדר ויש משמעת, וכל ניסיון לעשות משהו - אני אשתמש נגדו בכל חומרת הדין."

הגבתי, זאת לא הייתה כוונתי, אבל הפגיעה בתלמידים יהודים, בבית הספר, היא עובדה, והפתרון נמצא רק בידיך. "מה למשל חשבת לעשות?" - הוא אמר. זאת הייתה שאלה פרובוקטיבית ושניהם נדרכו, ואני

לדבר
אלו
מאחורי!

²⁰ נושם פסה

²¹ אביתר פריזל (זיג), ראה זיכרונותיו בעמ'

²² תקרית זאת תוארה בידי נחום פסה כראיון שהוא נתן לקראת חגיגות 60 שנה לעלייה מברזיל

עניתי בטון שקט: "אנחנו לא נוכל לעבור על זה בשקט, אנחנו חייבים את זה למתינו. אני לא חושב שזה ייטיב עמנו - לא עם התלמידים בכלל, ולא עם התלמידים היהודים ולא עם שמו של בית הספר - אם יופיע בעיתון, אפילו בעיתון של הקהילה, שהוא עיתון קטן, אבל זה סיפור אנטישמי מובהק. עשה את זה איש אחד, ולא צריך להכפיש את בית הספר כולו. אני לא מזמן סיימתי בית ספר, ולא עלה על דעתי לגרום נזק ציבורי ופומבי לבית הספר." "מה אתה רוצה לומר בכך?"

"אני אומר את מה שאני חושב כרגע," - אמרתי - "באנו לשוחח איתך. לא באנו מאורגנים כביכול, ואנחנו סומכים על השם הטוב שיש לך ועל ניסיוןך, חניכת ולימדת דורות של תלמידים - אתה יכול למצוא פתרון לבעיה, ומי אני שאגיד לך מהו הפתרון?"

"תאמין לי אדוני, בהן צדקי, אני מתכוון לכל מילה. הדם של משפחתי ושל עמי בוער בתוך לבי ובתוך עצמותיי; אני לא יכול להעלות על הדעת שבארץ של חירות, בארץ של חופש - ארץ שקיבלה אותנו ואת הגרמנים ואת היפנים ואת האיטלקים ואת הפורטוגזים - בארץ הזאת יופיע איזה ביטוי שיכול להתפרש, שהנה הברזילאים נדבקו בחולי שהרס את אירופה."

"אני אחשוב," - הוא אמר, - "ואני מבקש ממך ומכם לא לעשות בינתיים שום דבר. אני לא מבטיח שום דבר, אבל אני אחשוב על זה. ואני אומר לנושם שאתה לא צריך לדאוג, אתה תמשיך בלימודים שלך כסדרם; לא היה איום ישיר על זיג, ואדוני הצעיר - אני מאוד מודה לך שבאת, אתה הרשמת אותי בכנותך. ונפרדנו."

שלושתנו יצאנו מוטרדים מן השיחה, אבל הצעתי שאין צורך שנעסוק כרגע בנושא. הוא אמר לנו שיטפל בנושא.

אחרי יומיים נחום התקשר והודיע לי בקול נרגש, שהדבר נודע לתלמידים והם מאוד רגזו. אמרתי לו להירגע, עשינו משהיינו צריכים לעשות ולפי התחושה שלי, זה יהיה בסדר. לא שיחקתי שום משחק, בפנימיותי הייתה תחושה שעשינו את הדבר הנכון. תוך כמה ימים הם הגיעו אלי ואמרו לי שהמורה ננף על ידי המנהל וכל העונשים בוטלו, ויש תחושה מאוד נוחה וטובה כרגע בבית הספר. עוד לא התחלתי שום תהליך גיוס, אולם כשהתחלתי אותו, שניהם עמדו בראש הרשימה.

אחד מן החברים ששמע את הרצאתי על הלאומיות היה בנימין רייכר, איש משכיל וחכם, סרקסטי ופרובוקטיבי, וידע לשאול שאלות מכשילות. הוא היה תלמיד בסמינר למורים וכישרונו לשפות היה ממש מתת אל. הוא בא ממשפחה של האינטליגנציה יהודית וחלק מאחיו היו מעורבים בפוליטיקה הברזילאית. החליט לנסות אותי והזמין אותי לשיחה עם דר' אידל בקר.

בנימין הציג אותי בסרקזם גלוי כאידיאולוג אינטלקטואל, ולא אחת הוא שאל שאילו מכשילות שיכולות היו להעמיד אותי באור מגוחך.

הוא דיבר איתי פעם או פעמיים, על כך שצריך לדבר על כל הדברים שאמרתי עם איךל קקר. שאני כאילו צריך 'להיבחן' אצלו, כדי לבחון את הבקיאות האינטלקטואלית שלי. זו הייתה מעין קריאת תיגר: בוא נראה אותך מול קקר.

לא עסקתי אז ב'ספורט' הזה, עסקתי אז בעיקר בהבנת נושא השואה, שהקשה עלי נפשית כל הזמן; ולגבי ההיסטוריה היהודית - הייתי זקוק להבין את השורשים הבסיסיים, הרי אני לא בא מבית יהודי שורשי, אני לא בא משיבה ולא מבית ספר יהודי. חיפשתי פתרונות, חלק מהן לא מצאתי עד היום הזה, אבל זאת הייתה הדרך שלי.

לא נכנסתי לנושא של הציונות כשעשוע אינטלקטואלי; אלא במן דחף פנימי ומשבר רוחני שהיה קשור לזהות היהודית שלי ולסימני השאלה ההיסטוריים שהעסיקו אותי כל הזמן לגבי גורלו של העם: מדוע קורים בהיסטוריה דברים טראומטיים, ומדוע השואה קרתה בזמן המודרני ומהו הפתרון העתידי? זה היה מאוד שטחי מבחינה אינטלקטואלית, החלק גדול של תורת השואה התפתחה הרבה יותר מאוחר בארץ בידי אוטו דב קולקה, ישראל גוטמן, שאול פרידלנדר ויהודה באואר.

המחשבות הראשונות שלי בנושא הציונות לא היו מכוונות כדי להיות אינטלקטואל ציוני אלא באו לחפש פתרונות, שהרי באירופה אי אפשר להמשיך ולחיות יותר. זאת הייתה מחשבה רגשנית ומוטעית, כי היום, שישים שנה אחרי זה, אנחנו רואים קהילות גדולות של יהודים שחיים באירופה: בצרפת ובאנגליה, וכנסנס פרוורטי של יהודים מרוסיה שהשתקעו בגרמניה. אבל אירופה בלי שישה מיליון היהודים הללו, נשארנו כאיבר מדולדל מהגוף הגדול שנכחד, מה יהיה עתידנו? הכניסה לבעיה הלאומית דרך ז'יטלובסקי ודובנוב, אחד טריטוריאליסט²³ והשני אוטונומיסט²⁴, העלתה בעיות חדשות. המאבק בארץ ישראל, בפלשתינה, הציל את שארית הפליטה - כל אלו ביחד יצרו דרמה היסטורית אמיתית.

לפני שהחלטתי שאהיה ציוני מגשים, 'חלוץ' במושגים של אז, זה היה נראה לי קודם כל פתרון רציונאלי: צריך להקים בסיס ליהודים בארץ ישראל שהרי את שארית הפליטה לא רצו לקבל באף מקום בעולם. השיחה עם קקר התנהלה בתקופה קריטית של התלבטויותיי, אבל חזר בשיחה אל המקורות האינטלקטואלים בספרו של פינסקר, על בעיות התרגום שלו ובעיקר על קושיו עם המבוא. מה שהעסיק אותי באותו רגע היה מה נעשה עכשיו? לקרוא את הרצל ואת פינסקר ולהגדיל את הבנתנו, אבל אצל אנשים כמוני התעוררה השאלה, האם האוטו-אָמנציפציה אפשרית? ועם כן מה אנחנו אמורים לעשות כדי לממש את הסיטואציה ההיסטורית?

עצם העמדת השאלה באופן מרומז, נראה במצב שהוא כבוטה, אבל הייה כנראה הדרך שלי להימנע מרוקוקו אינטלקטואלי או ממשחקי מילים, מהווירטואוזיות של השפה - בחיפוש אל שורשי הבעיה. הדבר העמיד אותו במצב מאוד לא נוח, אבל לשאלות שלי לא היו תשובות. בקר לא ראה שום מחויבות אישית לעשייה, הוא את חלקו בדראמה הגדולה הזאת סיים, על ידי זה שהוא תירגם את הספר, כתב את המבוא ומדבר עם אנשים.

בעצם, סיכמתי את הפגישה לעצמי: ככול הדראמה של העם שלנו אנחנו גם לא בגטאות ולא אצל הפרטיזנים. אנחנו גם לא נלחמים בפלשתינה - אז מה אנחנו עושים? אנחנו מדברים ומסבירים.

קמנו והלכנו, האיש היה מאוד נבוך ולא נפגשנו יותר.

אני חיפשתי איש שייתן לי תשובות לבעיות המרכזיות בחיי, והוא לא היה כזה.

²³ טריטוריאליזם
²⁴ אוטונומיזם

במחשבה של הזן [?], שעוד לא הכרתי, אתה רוכש מאסטר כדי להשתחרר מן המאסטר. כשיצאנו, בנימין היה מזועזע. אותי השיחה לא כל כך ריגשה. לא הלכתי לאתגר אינטלקטואלי, לשחק שחמט עם שחקן מוכשר יותר, אלא הלכתי לחפש פתרונות. יכול להיות שהבוטות שלי הייתה מיותרת, אבל כך הייתי - שילמתי על כך מחיר לא קטן לכל אורך חיי.

התהליכים של גיבוש אישיותי ובעיקר גיבוש תפישותי משכו תשומת לב. אולי בגלל אישיותי השונה והמזוהה, אולי בגלל האופי המאוד נוקשה חיצונית של חיפושי הדרך שלי, של ריכוז טוטאלי של אישיותי בדברים שאני מחפש. פנימיותי בערה, חשבתי וחקרתי, למדתי ושאלתי, ולא היה בהופעתי שום אלמנט של פוזה, של משחק. הייתי שקוף.

בעיסוק בבעיה הקריטית של היהודים – לא יכולתי להפריד בין השואה ובין מה שנעשה במקומות שונים בעולם, ובמה שנקרא יותר מאוחר 'התקומה'. הגטאות ואת מחנות ההשמדה ומחנות הריכוז שהנאצים ועוזריהם שמו אותנו היא עובדה אולטימטיבית. איך משתחררים מכל זה נפשית, ואיך משקמים ואיך בונים עתיד אחר, זאת השאלה.

בין אריסטוקרטים יהודים ומשכילים

נדמה לי היום, בפרספקטיבה של שישים שנה, שמה שמשך חלק מהאנשים מקרב האריסטוקרטיה היהודית אליי, שהוא הייתה כולה אירופית. חלקם היו מהגרים בברזיל וחלקם השתייכו לשכבה מסוגו של סטפן צנווייג²⁵ ודומיו, ופרנרד הוף היה אחד מהם. הוא היה מלחין, ויחד עם אחיו מונס הוף ניהלו עסקים בינלאומיים. אני לא מסוגל היום לשחזר בדיוק במה הם עסקו. הוא החזיק בית מאוד עשיר בטוב טעם, לא וולגארית נובו-רישית, וזה התבטא באווירה, בספריהם ובסוג האנשים שבאו אליהם.

להפתעתי הגדולה הוזמנתי אליהם הביתה לצהריים פעם אחרת לארוחת ערב. בכל הזדמנות שיכול היה, הוא הזמין אותי. אני לא קלטתי שזה היה גם צורך שלי ולא רק שלו. ניצלתי את ההזדמנות כדי להיכנס לעולם רוחני אחר, עולם של מנהגים אחרים. בצורה מאוד דיסקרטית הם הדריכו אותי בהלכות של איש ציבור של אדם שגורלו וייעודו להיות מעורב בחיי הציבור. הם עשו את זה בטקט בלתי רגיל, תפשתי את זה הרבה יותר מאוחר. כל הזמן שאלתי את עצמי: מה לי ולאנשים האלה, בעלי רמה אינטלקטואלית שלא הכרתי, שעוברים משפה גרמנית לרוסית, לאנגלית ולפורטוגלית ומדברים על דברים שברומו של עולם, כאילו שזה חלק מהמפה שבראשם, הרי הם חיו בכל המקומות הללו והתחנכו שם. סוג של אנשים שבאו מן העולם שהיטלר הכחיד.

הם הביאו אותי ללא מעט מבוכה בשל סוג האנשים שהזמינו לביתם, במטרה לתת לי אפשרות לדבר ולהתמודד במה אחרת של אנשים שלא לא יכולתי להגיע אליהם, חלקם היו ידידים שלהם בעוד שאחרים הוזמנו אליהם באופן מחושב. הם העמידו אותי בפני האתגר הזה, לא כדי לבחון אותי אלא כדי לעזור לי. הייתי אפוף אמפתיה ויחס חם וידידותי.

ק 26 ע 5
י"א 28 ל"א 30-34
חזנין נ"א
שני/לספר
אני נצח אלוהים
אן אלקטר
נ"א נ"א

²⁵ Stephan Zweig

בשבילי כל זה היה גילוי, אבל הייתי חייב להתמודד שם אינטלקטואלית עם אנשים משכילים בהרבה ממני, עם 'ספריות אישיות' במובן של מה שהם קראו, דברים שאני לא אקרא במשך חיים שלמים - לא רק הקלאסיקנים הגדולים - והיה להם ידע בכתיבה מודרנית של אחרי המלחמה, שהתפשטה גם באירופה ובארצות הברית.

ואני המשכתי ללמוד לדבר. כדרכי, התכוננתי בצורה יסודית ושיטתית לקראת כל מפגש. לא זלזלתי במפגש הכי מצומצם וגם לא זלזלתי בצורך להכין את עצמי לקראת ארוחת הצהריים או ארוחת הערב ובלי להרגיש, הבנתי את החולשות של חלק מהשכלתי. והספרים שצוטטו שם - רשמתי את שמם והלכתי לספריות לחפש אותם.

זאת הייתה תקופה שלצימאון האינטלקטואלי שלי לא היה שובע. אני קראתי ללא הדרכה, כל מה שהיה נראה הכרחי לחיזוק ולגיבוש תפישתי. בסך הכול רציתי לבסס את הידע שלי בכל מה שקשור לעם היהודי, את כל מה שקשור ללאומיות, ועם הזמן הרחבתי את העניין לנושאים שדרשו הצעירים, אתם אני אפעל.

כעת אני רוצה לדבר על קיסין. הוא היה אישיות עשירה ומורכבת. הוא הופיע פתאום בברזיל, הימים היו ימי המאבק בארץ. הוא דיבר אנגלית במבטה גרמני מודגש וגם פורטוגלית במבטא כבד מאוד. היה לבוש תמיד בבגד עשוי פשתן, ישן ושמור היטב, כמו ששומעים בסיפורים האירופים. התברר שהוא נולד בריגה, למד בגימנסיה בגרמניה, לימודים גבוהים באוניברסיטה באוקספורד ואת הדוקטוראט בשוודיה ובצרפת, באזור נורמנדי. הוא דיבר שפות רבות, כולל עברית. הוא היה בן למשפחה אריסטוקרטית יהודית מבעלי רכבות באזור הבלטי בעבר. הוא ידע להתחבר בקלות רבה, התחבר לחלק מהחברים והתאהב בחלק מהחברות. היה מלא בהומור בריטי מאוד אופייני, היה לו פייפ בפה ושיניים שהיה להם צבע של מעשן כבד. כשהכרנו, כעבור כמה משפטים הוא שם יד על הכתף שלי והתחיל לדבר כמו מי שמכירים הרבה זמן. משום מה, הוא עורר הרבה חילוקי דעות: היו שמועות עליו, וגם אחד השליחים מהארץ יצר תחושה שמדובר באיש של הבולשת הבריטית.

הוא היה יָעָרָן במקצועו והיה קשור למשפחת קלבין בעלת קרקעות רבים, ובעלת מפעל גדול לנייר. הם גידלו את החומר הגלם למפעל. בעיקר באזור העשיר מאוד מבחינה חקלאית - במדינת פְּרָנָה. הוא דיבר על המשפחה כמשפחה של ידידים והבהיר שהוא עובד בשבילם. דבר זה הוכח, לא היה צורך בבדיקות רבות - הרי זו משפחה ידועה וחלק מהחברים הכירו אותה. הכול היה אמיתי ואותנטי. להפתעתי, הוא ידע המון, בקנה מידה שלנו, על ארץ ישראל. הוא ביקר בה פעמים רבות, הכיר חלק מהמנהיגות: הוא ונלֶטְךָ איתן, שעתיד להיות מנכ"ל משרד החוץ, למדו ביחד באוקספורד והיו ידידים קרובים. במשך שנים, כשהכרתי את נלֶטְךָ, השיחה התחילה תמיד בהתפעלות על קיסין. לא היה שום זיוף באישיות שלו, הוא התנהג כמו אדם מן היישוב, ויצרנו קשרים הדוקים.

אחר כך הקשרים כבר לבשו אופי אחר: הוא בא לגור אצלי בחדר. אז גרתי ברחוב היהודי, וביקש איזו תקופה לגור אצלי. לא היה חסר לו כסף, אבל התברר אחר כך שהוא מסתגר, שיש איומים על חייו - הוא אמר את זה בצורה דיסקרטית. הוא היה סגור אצלי בחדר כארבעים יום. היה יושב וכותב דו"ח בצורה מרוכזת, במכונת הכתיבה שהביא איתו. כתב - באנגלית - וכתב, וכתב. בקושי דיברנו בתקופה הזאת.

הוא היה אדם קוטבי ממני, סביר להניח שלו הייתי בתנאים אחרים, הייתי מקנא בו ממש: קם בבוקר בשעה מוקדמת – בארבע, בחמש, בשלוש, שתיים, מתי שצריך – קם בקפיצה, מתלבש, מסתדר ומתיישב מיד אל מול שולחן העבודה. וכאשר היה הולך לישון, הכול היה מסודר: כל התכולה של הכיסים הרבים שהיו בבגדיו היו מסודרים על השולחן לפי סדר קבוע, וככה כל יום אותו הדבר – השעון, המטפחת, הארנק והמשקפיים. את הבגדים הוא היה שם מתחת למזרון כדי שיתפסו צורה של גיהוץ, והתנהג בסדר מופתי ובדייקנות. הוא גם היה שתיין לא קטן – היה שתייה החריפה הברזילאית (pinga).

ראיתי תבנית של אדם אחר, כאילו אנהנו שייכים לעולמות שונים. אומנם שנינו היינו אירופאים – אני נולדתי למשפחה בורגנית-זעירה בפולניה, והוא למשפחה אריסטוקרטית תרתי-משמע: גם במובן העושר: קפיטליסטים גדולים, וגם במובן הרוחני: אנשי תרבות.

הסדר שלו לא היה סדר חיצוני, זה היה סדר פנימי. היה בו איזו קביעת סדר פנימי היררכי בהתנהגותו, בפעילותו, בעבודתו – והסדר, והדייקנות והפעלתנות המסודרת, והאנרגיה שקרנה ממנו, תוך כדי כך. והוא לא היה אדם שקט, הוא היה אנרגטי.

ואני ראיתי את ההבדל בחינוך, בין משפחה כזאת לעומת החינוך בביתי. לא אגיד שאני מסמל משהו בסוג החינוך שלי. אבל הכול היה הפוך באישיותו. יכולתי למצוא אותו במצב הזה, בסדר הזה, במשמעת הפנימית הזאת בכל הזדמנות.

ולמדתי ממנו הרבה על הארץ, על הקיבוץ, על המושב ועל בעיות מהותיות של ארץ מדברית. הוא הביא חומר על יהודי צפון אפריקה, תימן, עירק, תחת השם הכוללני "היהודים האקזוטים". הוא הציג בפניי, תמונה אובייקטיבית, בלי אידיאליזציה, של מציאות מורכבת, בעיקר של משבר תרבותי, שימשך דורות.

גם ראיתו את המציאות הפוליטית בין היישוב היהודי לבין הערבים, קלעה למלחמות שהתפרצו. בחוג שלו הבינו כבר את התפתחותה של הלאומית הערבית, והוא ביקר כבר אז את חולשת עמדת השומר הצעיר, שדגלה ברעיון של מדינה דו-לאומית. הוא אפשר ראייה כוללת ריאליסטית, מול סיפורים ששמענו, קראנו, ותמונות קרן הקיימת. זכור לי מקרא יוצא דופן שגיליתי עליו.

הוא הכין את המזוודה ויצא, ראיתי מהניירות שנפלו ממנו חתימה שהייתה מוכרת לי. הסתכלתי ואמרתי לעצמי: אלוהים, זה של וינסטון צ'רצ'יל! המכתב נשא סמל בריטי והיה כתוב בכתב יד. לא ידעתי אנגלית, וכמובן שלא התכוונתי לקרוא בהיעדרותו, נייר כלשהו משולחני.

כשהגיע, אמרתי לו: "שמע, קיסין, אני טועה או שזו חתימתו של צ'רצ'יל?" "אני לא סקרן כל כך גדול, אבל ולהגיד שאני לא סקרן לגבי מכתב של צ'רצ'יל זה לא אמת"

והוא קרא לי פחות או יותר את מה שהיה כתוב: "my friend" - "אני מודה לך בשם הוד-מלכותו על התרומה הייחודית שלך בלחימה באירופה של כוחות הברית נגד הצורך הנאצי. התרומה שלך הייתה יוצאת דופן ואנחנו לא נשכח אותה. מיטב האיחולים, וינסטון צ'רצ'יל."

"מה הוא הסוד" שאלתי.

והוא אמר: "כן. עשיתי אומנם דוקטוראט בשבדיה, אבל המומחיות שלי הוא על אזור נורמנדי, והייתי חלק מהצוות שהכין את תוכנית פלישת בעלות הברית".

הוא סיים ועבר לדבר על דברים אחרים, כאילו הקריא לי איזה מכתב מבית הספר. כשעליתי ארצה, דרכינו לא נפרדו. הוא מצא אותי בארץ לא אחת. הייתה לו אישיות שלא אשכח. נדחפתי אל הניסיון שהיום קוראים לו: 'חיפוש אחר זהות'. ואת הדמויות האלה, של יהודים מודרניים, של גישה רחבה, לא שוביניסטית במובן של לאומנות צרה – ראיתי אותם כמודלים חיים. שוחחתי איתם, שמעתי אותם ולהם הקשבתי, איתם החלפתי דעות, הם היו סוג היהודים שהתאימו למוֹדֶרְנָה, לריאה שלי של הדמות של היהודי החילוני המודרני. אני לא יכול לומר שהם היו בשבילי מורי דרך, זו הגזמה.

אחרי השיחות המעטות, הנוקבות והקשות עם הרשל מלינאש, שעוררו אצלי את כל הרגשות והדאגה והצורך למלא את הריק הפנימי שלי, התרבותי ושל הזהות שלי – אף אחד מהם לא נהפך למורה דרך, ומצאתי את דרכי לבד בעזרת מה שכבר כתבתי. אני יכול להגיד שזיטלובסקי ודובנוב היו הרבה יותר קרובים אליי בזמנים ההם.

לא תמיד שליחי ארץ ישראל – והיו כאלה, טובים וחשובים – אבל הם לא תמיד הביאו את שהייתי זקוק לו.

דמויות האלו, עליהם דיברתי, היו חלק מהחניכה שלי לקראת פעילות ציבורית. מול הפרובינציאליות שלי, הם הציגו עולם תרבותי ורוחני קוטבי. אני חושב שמה שמשך אותי אליהם, היה האופק הרחב שלהם וראיית העולם, והחיים. הם דיברו על ריגה וברלין ולונדון, שוודיה ונורמנדי. האופק הרחב, הראייה מעבר לשטעטל – למרות שתלם לא היה שטעטל, אבל מילדותי חייתי ממש כאילו אני חי בו. סאנטוס, Itu ואף לא סאן פאולו לא היו מרכזים גדולים.

אבל העניין בהם לא היה בגיאוגרפיה אלא באופק התרבותי, בלאומיות ביהודית, ביהודים חילונים. הם היו צריכים להצהיר על עצמם "אני יהודי" כדי שנדע שהנם יהודי. הם היו חיים קוסמופוליטיים, יהדות שהייתה משולבת בתרבות אוניברסאלית; הייתה להם השכלה רחבה מאוד, ואני נמשכתי לסוג הזה של יהדות. אבל הם לא השפיעו עלי מבחינה אידאולוגית. למרות ההיפרדות מהקומוניזם, נעשיתי למעשה סוציאל-דמוקרט. עוד לא ידעתי להגדיר את זה, עוד לא הייתי קשור לסוציאליזם הישראלי וגם לא לקיבוץ. אבל ברור לי שהזדהיתי עם הלייבור הבריטי למרות שסגדתי לצ'רציל. אני לא נרתעתי מהקשרים הללו למרות שהייתי בררני מאוד לקשר עם אנשים. אני לא יזמתי כמעט אף אחת מההיכרויות הללו, ואני מאושר שהם הופיעו בדרכי ותרמו תרומה שלא תסולא בפז בהתבגרותי האינטלקטואלית והרוחנית.

תחילת הפעולה הציונית

הייתי אדם בודד, לא השתייכתי לשום תנועה, אבל התחלתי לפגוש אנשים ביוזמתי. עוד לא היה זה תהליך של גיוס, הרי לא הייתי בטוח למי ולמה לגייס. כבר הכרתי לא מעט אנשים, במרכז הנוער היהודי של התקופה שפעלו למען ישראל.

כל פעולה נעשתה בפקוח השלטונות במסווה של ארגון יהודי דתי, בהתאם לחוקים שנקבעו בימי "המדינה החדשה" (Estado Novo) של Vargas. אחרי המלחמה חודש הארגון הציוני שפעל בגיוס כספים למען

ישראל באמצעות קרן היסוד, קרן קיימת, וקרנות שונות בחלקן סמויות או סודיות שעליהן פיקחו שליחים ישראלים, תחת המטרייה של ארגונים יהודים רשמיים.

המשכתי להתפרנס מן העבודה הפקידותית בקרן היסוד, אבל בתפקיד זוטר ולא הייתי מודע באופיין וחשיבותן של הקרנות. יכולתי לחיות בצניעות, אכלתי במסעדות זולות בסביבה, והצרכים שלי היו מועטים.

החיים שלי עוד לא היו מגובשים. התחלתי להרצות, וסוג השומעים חייב אותי להרחיב את תחום הנושאים: "ציונות ולאומיות יהודית", "סוציאליזם וציונות סוציאליסטית", "השוואה ואנטישמיות מודרנית", "תנועות הנוער וחלוקתם המפלגתית", "הקונפליקט בין יהודים וערבים בארץ ישראל".

דברתי בחוגי בית, בארגונים, בבתי כנסת, בבתים פרטים, באירועים ציבוריים, וככל שדיברתי גדל והתרחב הבנתי על תכליתיות של המעשה. הבנתי את הדואליות שלו, אני לא רק מדבר, אני גם שומע, אני מקשיב למגוון רחב של דעות.

ה"הייד פארק", עם אנשי בית העם (A casa do povo)

מידי לילה ניהלתי ויכוחים באחת הפינות ברחובות השכונה היהודית (Bom Retiro), עם קבוצה חשובה של סטודנטים ואנשי אומנות יהודית, ביניהם הצייר שהתפרסם מאוחר יותר, ברקו אודלר, ורובם תחת המסווה של מרכז תרבות בית העם (A casa do povo), הם היו חברים במפלגה הקומוניסטית או אוהדיה ותומכיה.

היה זה מן "הייד-פארק", שאת חשיבותו קלטתי לפי מספר צעירים שנוספו במשך הזמן, ובאינטואיציה חשתי את תגובתם לדברי. התקופה של Itu, על שני מוריי הגדולים ובתקופה הקצרה במחלת החזירה רווחים גדולים. התגליתי כפולמוסן חריף, אנטי-קומוניסט ואנטי-סטליניסט, עם השכלה שנחשבה בתקופה ההיא ללא קטנה בתחום הזה. קראתי את טרוצקי ואת סטאלין וחלק ממרקס בצורה פופולארית, קראתי חומר וחוברות בלי סוף על הנושא, ראיתי בהם אויבים מושבעים של העולם החופשי, של העולם הדמוקרטי, שחשתי חלק ממנו. את הערכים הללו אימצתי והפנמתי וראיתי בקומוניזם ובמודל הסובייטי סכנה גדולה. למרות שהם הכירו במדינת ישראל ומכרן נשק מצ'כוסלובקיה, שלא יכול היה לעבור בלי אישור סובייטי, ראיתי בקומוניסטים כמי שמחזיקים בשבי את יהדות רוסיה ואת העם הרוסי שבגבורתו הקריב קורבן גדול במלחמה נגד היטלר. בויכוחים האלה למדתי להבחין בין יריב, נער יהודי קומוניסטי, לבין אויב, כוחו של הקומוניזם העולמי, ועצמתה של ברה"מ. כנ"ל כאשר יצאה לי להתפלמס עם נער בית"רי, או שומרי, או דתי.

לא נדלקתי באמונות סקטוריאליות, למדתי מוקדם את היחסיות של דעותיי וידיעותיי.

כאשר סיימנו עייפים הויכוחים ב"הייד פארק", תמיד מצאתי מישהו שדעתו עניינה אותי, והלכתי לשוחח איתו בניחותא, ובעיקר מאנשי היריב. לויכוחים באו נערים רבים, שבחלקם גויסו בעתיד לפעילות ציונית ולתנועה. אבל הדגש והעיקר היו השיחות האישיות שלמדתי לנהל עם אנשים, נערים, כל סוג שהוא שהייתי מעוניין בו, או שביקש לשוחח עמי. אלה היו בעשרות רבות, ונדמה לי שבהן למדתי לא רק

להקשיב לדברים שנאמרו אלא גם לקלוט את הנפש, לנסות להבין אותו, לנסות להעריך אותו, ולא רק לנסות לשכנע אותו.

הביטוי proselitismo, דתי במקורו, שנעשה יותר מאוחר כה שגור בתנועה, לא מבטא את רוח התהליך. הכוונה הייתה לקיים דו-שיח אינטלקטואלי, שבו שני אנשים משתדלים להבין זה את זה, לפני שמנסים לשכנע זה את זה. היה חשוב ליצור אווירה שתתבסס על אמון הדדי שתאפשר שיחות מעמיקות לטווח ארוך. לא מן הנמנע שיווצרו יחסי ידידות ושיתוף פעולה פורה.

ללא ספק שהרצאות, הדיונים ובעיקר השיחות האישיות ביססו תפיסותיי, אותן גיבשתי בעזרת קבוצה גדולה של שליחים שבאו מן הארץ או אחרים שבאו מארה"ב. הזיפוש של אלמנטים מתאימים לבניית התנועה דרשו בחינה של אופיים השונה של תנועות שונות, ודחייה של מודלים שהביאו ותיקים או שליחים מן התנועות האירופיות. זאת לא הייתה גחמה, אבל לא פעם השליח שיכול היה לתת עצה מואילה משום שבא מתנועה עם מרכיבים דומים מאד לשלנו העדיף כדבריו לאפשר לנו חיפוש חופשי.

לא תמיד הייתי פתוח אליהם, או שמחתי מהשפעתם. המשבר הפוליטי בתנועת הפועלים בארץ, שבסופו הביא לפילוג, בין מפלגות וגם בתנועה הקיבוצית, הרתיע אותי ועשה אותי קוצני כקיפוד. אני עתיד להצביע נגדו במפלסים²⁶, במציאות קונקרטית ולא בגולה היכן שהסכסוך התנועתי קיבל אופי רכילותי שכלל דמוניזציה של מנהיגים שאיש לא הכיר אותם. זאת הייתה טרגדיה שהעכירה את האווירה בארץ במשך שנים רבות.

המצב בארץ החריף לקראת מלחמת העצמאות והדליק את יהודי התפוצות ואותנו, ונעשה כלל-יהודי. לאט-לאט אימצתי את העמדות של מנהיגי היישוב שהכרתי אותם דרך השליחים הישראלים שהגיעו לגיוס תרומות. אחרי זה הגיעו שליחים של תנועות הנוער המאורגנות: השומר הצעיר, בית"ר, הנוער הציוני ודרור. הדיונים, ההתלבטויות, השיחות והגיבוש הפנימי כיוונו לקראת חברות בתנועה ציונית.

עוד לא ידעתי מושגים של חלוציות, הגשמה חלוצית, עלייה לארץ, או הצטרפות לקיבוץ, או אפילו הצטרפות אישית לתנועת נוער. כל זה עדיין לא התגבש למסכת רעיונית קוהרנטית.

אנשים דיברו ופעלו בתחום זה, ארגוני נוער כלליים כמו כמעט בכל קהילה בברזיל, תנועות הנוער החלו להתארגן, היישוב התגייס ותרם תרומות כספיות ואולי אחרות שלא הכרתי. היו שמועות שהיישוב בארץ מחפש נשק בכל העולם, אבל אני לא הייתי מעורב בזה²⁷. סביר להניח, שלו הייתי מאוד רוצה לדעת, הדלתות היו נפתחות בפני: סומנתי על ידי מנהיגות היישוב, חלק כבר ידעו על קיומי, חלק מהם אני אמור להחליף בבוא הזמן. הם הזמינו אותי להופיע ולדבר בפני הארגונים שלהם.

אחד מהאחים של Itu מ Ianni, עיתונאי בכיר, התקשר אלי ואמר לי ששמי הוצע כמי שעשוי להסביר על מה שקורה בפלשתינה. אני מאוד הופתעתי, הרי לא היה לי שום מגע עם העיתונות, לא היהודית וכמובן לא העיתונות הברזילאית.

ניהלתי אתו שיחות לא מעטות, והוא שאל אותי: "מניין לך הביטחון הזה שאתם תנצחו מול עולם ערבי עוין, גדול וחזק ובעל עוצמה? אתה מדבר בטון כאילו שזה מובטח לך?!"

²⁶ מפלסים

²⁷ מידע על מנשה שפיצקי

ס"א
אני צ"א
37 - 35

לא ניהלתי איתו פולמוס, אבל הסברתי בכנות, את האסון הגדול שקרה לעם היהודי, על המאבק המזוין של היישוב, על ההעפלה, להעלות את שארית הפליטה.

חלק גדול מהדברים למדתי בתקופה ההיא – על היישובים היהודיים, על הלוחמים, ועל 'ההגנה' ועל 'הפלמ"ח', ועל מנהיגות היישוב, בעיקר בן גוריון. התזה שלי הייתה, שהיישוב המאורגן בארץ ישראל לוחם על חייו, הנחתי הנחה בסיסית שאם הערבים יצליחו במלחמתם, הם ישמידו את היישוב היהודי, ומה יישאר? והתחלתי לפתח את הדברים שאחר כך אתעמק בהם, על הציוויליזציה היהודית, שהרי אנחנו חלק מן העולם המודרני; אנחנו מאורגנים ורמת ההשכלה גבוהה יותר, הלכידות החברתית והמשטר הדמוקרטי ומנהיגות מוצלחת, והיכולת, לא רק בגלל ה'אין ברירה', אלא בגלל התרבות, ההשכלה, האופי המודרני, היכולת של שימוש באמצעים שונים - עוד לא השתמשתי במושגים של 'לוגיסטיקה' או 'תורת המלחמה'. לפי דעתי אז, אנחנו גם נצליח לסלק משם את האימפריה הבריטית – היא כבר התחילה להתפורר בכל העולם.

ההצעה האמריקנית להביא לישראל 100,000 אנשים מאירופה. החשיבות לא הייתה רק במספרים, אלא בפילוג שבין אמריקה לאנגליה, ובאמריקה כבר החלה ההשפעה של חלק מהמנהיגים היהודים הגדולים כמו סטפן ונייס והרב הילל סילבר.

בשחצנות שאינני יודע מעין היא הגיע אלי, בנושא הזה, שבו הייתי טירון גמור, אמרתי לו שלפי דעתי אנחנו ניפגש, הרי אני לא בורח, והפעם אני אגייס כל המשכורת שלי להרים אתו כוס שמפניה, לכבוד הניצחון של היישוב.

הוא כמובן כתב את כל זה בזהירות עיתונאית, שלא נעדרה ממנה מידה מרובה של סרקאזם, ובלי לצטט את המקור, כולה מכוונת אל האמונה הגדולה והתמימות הגדולה, ועל גילי הצעיר. הוא כתב את המילה "מיסטית" במירכאות כפולות.

אבל התברר שהיה לזה אפקט חיובי על מצב הרוח של הציבור היהודי.

אנשים לא ידעו שאני הוא זה שמתדרך אותו ועונה לשאלותיו.

לעושרי, להודות לגבורתו של היישוב בארץ, קיימתי את הבטחתי במלואה.

השתלבותי בפעילות הציבורית

גיליתי תכונות חדשות על עצמי: קודם כל נעשיתי למדן מופלג - לא הלכתי לשום דיון בלי שאכין את עצמי, בניגוד להתנהגותי בכל בית ספר שבו למדתי.

לא הייתה שעה מיותרת שלא הקדשתי לקריאה או ללימוד, או בבריכת השחייה, ניהלתי חיים ספרטניים - לא בזבזתי זמן, לא בבילויים ולא באכילה.

למעשה, הייתי כבר מקצוען. עוד לא גיבשתי ואמרתי לעצמי: אתה בשנים הקרובות תהיה פעיל ציוני או משהו כזה, עוד לא ידעתי מה יהיה בשנים הבאות, אבל ההתפתחות הייתה לכיוון הזה.

לא המשכתי להכין את עצמי לחזור ללימודים, אבל מה שלא עשיתי בלימודים, השכלתי כאוטן דידיאקטי, באמצעים הדלים שהיו לי.

ידעתי פורטוגלית ומעט אידיש, למרות שלמדתי בבית הספר גם אנגלית, צרפתית ושלוש שנים לטינית, לא יכולתי להשתמש בשפות האלה באופן אקטיבי.

השפה שבה השתמשתי ביומיום הייתה הפורטוגלית. זו לא הייתה שפה נפוצה, היום מאתיים מיליון בני אדם משתמשים בה, באירופה, באמריקה, באפריקה ובסין.

בפורטוגלית היו מעט מאוד דברים מתורגמים, ומה שהיה קשור ליהדות או לציונות, או לארץ ישראל היה ממש זניח, אני למדתי את רוב הדברים בספרדית ארגנטינאית, וחלק מן החברים שידעו אז אנגלית עזרו לי מאד.

לא ידעתי עברית אבל יכולתי להיעזר ממספר משמעותי של חברים שהיו תלמידים בסמינר למורים. העזרה שלהם לא תסולא בפז, אבל הם תרמו בלא כוונה לכך שהגעתי ארצה בלי לדעת את השפה וסבלתי ככל כפליים, לא ידעתי עברית כדי להתקשר אבל הייתי מתוח ונרגז משום שהמציאות בארץ הייתה כבר חלק מתודעתי.

אומנם לא נחשבתי בכל תהליך התפתחותי כאדם שטחי או לא ידען, אבל אני ידעתי את החולשות הגדולות של העדר השכלה שיטתית, בודאי אקדמית.

לא תמיד שליחי הארץ הביעו לי את התשובות שהייתי זקוק.

הם עשו את מלאכתם נאמנה, אבל השאלות ששאלתי, היומיומיות והרוחניות – הם לא היו בנויים לזה. לא היה להם זמן, הם באו לזמן קצוב ומעטים מהם היה בהם המטען שחיפשתי למרות שאז לא הייתי מסוגל בכלל להגדיר אותו כראוי.

זה בהחלט היה אחד מהמוטיבים שהביאו אותי לדאוג ולהיזהר שתנועת נוער לא לאפשר מהאלמנטים הפלגניים, שחלק מהשליחים הביאו איתם.

מכל אלה, לאט-לאט נבנתה אצלי תפישה מחשבתית, מודלים שמצאתי בהתיישבות העובדת ובתנועת העבודה, בפלמ"ח ובהגנה. היהודים שחשבתי שהם מודלים שמתאימים לי, היו אלה של לאומיות רחבה יותר.

הייתה לי ההתנגדות הפנימית לכל הפילוגים בארץ – התנגדתי לפילוג בקיבוץ המאוחד, הצבעתי נגדו בארץ.

כאשר הכרתי חלק מן המנהיגות אישית אני בטוח שהגישה שלהם לברית המועצות הייתה לפי דעתי מוטעית. אומנם הם נתנו לה איזה צידוק היסטורי - הקורבן העצום של העם הרוסי והגבורה העילאית של הצבא האדום, ששילמו מחיר כבד עבור חירותם וגם חירותנו - אבל אני לא יכולתי להצדיק ולא הלכתי בדרכיהם – לא שלמפ"ם ולא של הקיבוץ המאוחד, אחרי שהפילוג הפך לעובדה.

זה בהחלט היה אחד מהמוטיבים שהביאו אותי לדאוג ולהיזהר שתנועת נוער לא לאפשר מהאלמנטים הפלגניים, שחלק מהשליחים הביאו איתם.

בפרספקטיבה של תפיסותיי לא ה'השומר הצעיר' בגלל עמדותיו כלפי בעולם הקומוניסטי ותפיסתם של מדינה דו-לאומית, ולא 'בית"ר', בגלל עמדותיו השוביניסטיות, הלאומנית הקיצונית. תנועת 'דרור' – נראתה לי המתאימה, אלא רק הצטרפתי אחרי שאני והתנועה התאימו את עצמם זה לזה.

ניסוח !!

11 נ'ס

פגשנו. הם (מי זה הם? מי הזמין אותך? מי קדם לך?) הזמינו אותי להרצות על דעותיי. הזמנתי גם לפגישות שונות של התנועות, והייתה לי הזדמנות להכיר ולהיות מוכר. מחשבותיי הלא מגובשת הושפעה ממה שהוצג - על ידי התנועה הקיבוצית. על ידי תנועת העבודה. על ידי מנהיגותו של בן-גוריון.

הריכוח עם השומר הצעיר ב Rio de Janeiro

אחד האירועים החשובים הייתה שיחה עם השליח נתן ביסטריצקי²⁸. הוא היה השליח המרכזי בברזיל (מטעם הסוכנות היהודית?). נואם בחסד, מלהיב המונים, לרוב נאם באידיש, ושלט גם בספרדית.

לא התקרבתי אליו, הייתי עסוק בדברים אחרים.

קיבלתי הזמנה לפגוש אותו. הוא היה בחברת שליח אחר ששמו הלפרין, שליח הקרן הקיימת.

הוא קיבל אותי במלונו, סיפר שהוא חבר ההנהגה העולמית של השומר הצעיר, איש מפ"ם והציג את חברו כאיש מפא"י. הסביר שהנושא של השיחה הוא מורכב וביקש שאני אשמור אותה באופן דיסקרטי. הם ביקשו ממני שאבוא איתם למפגש בן שלושה ימים, לסופשבוע, ב Rio de Janeiro לבירור רעיוני מעמיק ונוקב על סוציאליזם וציונות.

שם הייתה ההנהגה הארצית של התנועה, והם היו ידועים ככול הארץ ברמתם והשכלתם, חלק חשוב מהם כבר היו סטודנטים באוניברסיטאות. זאת הייתה במפורש קבוצת אליטה.

לא ידעתי שבתנועת השומר הצעיר שליח יכול לקבל החלטה בשם ההנהגה העולמית. דיברנו בינינו בגילוי לב. אמרתי להם: "רבותי, אני לא יודע איך האנשים בריו יקבלו אותי, הרי אני לא חבר השומר הצעיר. מלבד זאת אין לי את הידע בציונות סוציאליסטית, כדי לקיים דיון ברמה זאת."

התגובה שלהם הפתיעה אותי, התברר שהם ידעו על ה'קיי-פארק' ועל הפולמוס שאני מנהל עם חברים ידועים של מנהיגות ה A casa do povo שביניהם לא מעט סטודנטים בכיתות הגבוהות, והוסיפו שהם דיברו עם מנהיגי הקהילה ולא היו בכלל חילוקי דעות על כך שאני האדם המתאים, ואולי היחידי בסן פאולו (שמה? שמסוגל להתמודד רעיונית? צריך להשלים את המשפט).

במשך יומיים, ניהלתי את עיקר המאבק. אי אפשר היה להסתיר ממני את הפראזיולוגיה של המפלגה הקומוניסטית או את דרך החשיבה שלה וגם לא את מדיניות הקומינטרן²⁹, שבינתיים שינה את שמו לקומינפורם³⁰. בהשוואה אליהם הייתי מצוי בידע ראוי על יחסם לבעיה הלאומית, ולמרות חרדותיי, הם לא ידעו יותר ממני על הציונות הסוציאליסטית. היות ולא נכנסנו באופן ספציפי לבעיות של המפלגות הישראליות, יכולתי להתמודד היטב.

מטרתי הייתה לנסות להציל את האנשים המצוינים האלה לציונות ולא למסור אותם במתנה למפלגה הקומוניסטית, התייחסתי אליהם בכבוד ובאמפטיה. לקראת סיכום אמרתי: "חברים, אני חושש שחלק מכם נמצאים על הגבול הדק שבין ציונות וקומוניזם, אולי עוד אין בתוכם תא מאורגן של המפלגה, או חברות אישית בה. ברעיונות שהשמעתם אין דגש על הבעיה הלאומית היהודית, ואני חרד גם על שבמשך

28 נתן ביסטריצקי
29 קומינטרן
30 קמינפורם

דיון ממצא כזה, לא שמעתי מילה על ההולוקאוסט, המילה שואה עוד לא הייתה בשימוש נרחב, ואתם דואגים יותר לבעיות בעולם הקולוניאלי, מאשר על הבעיות הגורליות של העם היהודי ועל גורל המאבק האנטי קולוניאלי שמנהל היישוב בארץ ישראל נגד בריטניה. מה שמקשר בינינו חשוב יותר מאשר המפריד. למרות שאינני עוד רשום בשום תנועת נוער, אבל העובדה שאינני רשום בתנועתכם, מטיל עלי מגבלות רבות ואני חושב שבהמשך הדיון אני לא יכול להשתתף".

בין המשתתפות הייתה לאה בן יקיר, שאתה אחיה כל חיי, אבל לא מן המפגש הזה התקשרנו, לאה הייתה חברה של האיש שנחשד למנהיג התא הקומוניסטי. בן דודה היה בין המבריקים של החברים, אבל הוא היה בין אלה שעזבו למפלגה, תוך זמן קצר נאלץ לברוח לצ'כיה, ונפל בחלקו להיות במוסקבה בוועידת העשרים, שבה חרושצ'ב³¹, גילה לראשונה לעולם על הזוועות שחולל המשטר הסטליניסטי.

נסעתי מיד לסאן פאולו, וכאשר ביסטריצקי חזר, הוא הודע לי על השתתפותי, הצטער על עזיבתי, למרות שהוא העריך את הדרך בה נהגתי, וסיפר לי שהוויכוח בהמשך היה חריף, ובהתייעצויות שהוא קיים עם יעקוב חזן, בשם ההנהגה העולמית הוא החליט בסוף להוציא את הקן הזה מן התנועה.

אני חשבתי הרבה מאד על הנושא והגעתי למסקנה שהוא טעה, כדי לגייס קבוצה ברמה כזאת בברזיל היה צריך שנים, לבריסטריצקי לא היה זמן מספיק להדגיש להם (אולי להקדיש?) ולא היה בשומר הצעיר שליח בעל רמה, שיכול היה להמשיך לטפל במשבר.

חברות ב"דרור"

הסקתי מן המפגש הזה שפעולה ציונית בכלל ובברזיל בפרט לא ניתן לעשות כ"זאב בודד", הלוא זה מה שהייתי.

בזמן קצר קיבלתי הזמנה להשתתף בכנס הארצי של 'דרור', ההנהגה שלה הייתה בפורטו אלגרה, וצריך היה לנסוע לשם, בדרך לוועידה הדרום-אמריקאית של התנועה. ידעתי מעט על התנועה, אבל החברים חשבו שאני קשור אליה מבחינה רעיונית והסתכנו לשלוח אותי בשמם.

נסעו רבקה אַבְרָבֹן ואני. בעתיד היא תשמש כפרופסור באוניברסיטת סאן פאולו ותעמוד בראש הקתדרה שהיא הקימה בלימודי יהדות ושפה עברית. התיידדתי לחיים שלמים. נפגשנו בהרבה הצטלבויות גם בארץ וגם בברזיל.

חשבתי שיש לגבש תנועה שתתאים את עצמה לאופי של הנוער שצמח בעולם החדש, למקום אליו הגרו הורינו, ולהשתחרר מן המודלים שהביאו שליחים או שהדריכו אנשים שהגיעו מפולין או מארצות אחרות לפני השואה, מודלים שהיו מושרשים בהוויות של התנועות האירופיות. לנוער היהודי בברזיל יש מאפיינים ספציפיים, וצריך למצוא את הדרכים המתאימות (למה?).

אני למדתי את כל זה, השמתי את תפיסותיי בבניה מחדש של התנועה בברזיל, ושנים מאוחרות יותר עשיתי זאת כאשר עמדתי בראש התנועה העולמית. (זה נושא שרצוני לפתח ולא להשאיר אותו באוויר)

³¹ חרושצ'ב

תחילת המשבר (איזה משבר? הקורא לא יודע על מה אתה מדבר) החל בכנוס הראשון שהשתתפתי בפורטו אלגרה.

הוא נפתח בחיקוי של הרגלי מבוגרים: נאומים, דו"ח המזכיר על שכתב, איזה קשרים הוא יצר, עם איזה שליחים הוא דיבר וכולי. כך זה נמשך עד שסבלנותי פקעה: "אין לנו עוד בעיות? פתרנו את הכול? אנחנו יודעים כבר מה אופייה של התנועה, איזה כלים צריך לבנות, איך מתאימים אותם למציאות של הנוער הברזילאי?"

אז החלו הוויכוחים. היה צריך לדבר על מה שנעשה בבואנוס-איירס, בה ראו את מרכזה של התנועה הדרום אמריקאית, שם היו המנהיגים שלה, שם פורסמו בספרדית מיטב החומר הרעיוני ובעיקר הידיעות על הנעשה בתנועת הפועלים בארץ. בסיכום, שם הם ראו את המודל שראוי לחיקוי או ללמידה.

אז התחילה האווירה הרעה - שמי הלך לפני כאחד שמחפש או יוצר צרות, ואז הגיע המשבר ממש. (שוב, אין לי מושג על מה אתה מדבר)

בראש התנועה היו אנשים משכילים ומוכשרים, אפרים בריח³² ומשה ובטי קרש³³. (אולי מוטב להזכיר את ראשוני התנועה למעלה, בסדר הנכון)

ואז הגיעה השאלה שנראתה כל כך מובנת: איזה לשון תשמש את העם היהודי. אידיש או עברית. (מן

ההמשך ניתן להבין שאתה מתכוון למשבר זה) אין לשון לא טוב.

לא הייתי בקיא בנושא, אבל חשבתי במושגים היסטוריים ולא רגשיים, למרות שאידיש הייתה שפת אמי, היחידה שנוטרה כמקשרת ביני לדורות הקודמים, אמרתי להם: "לפני המשבר שעבר על העם שלנו הייתה האידיש שפת יהודי אירופה, אבל יהדות זאת הושמדה, ולמרות שאידיש היא שפת ילדותי ומשפחתי, לא ניתן לבסס עליה יותר את עתיד העם, לא בארץ ולא בעולם.

הדורות שמדברים אידיש, ימשיכו לדבר ולכתוב, ואנחנו בודאי נעזור להם, אבל את החינוך בתנועות הנוער החלוציות שמחנכות לעליה לארץ, עם חבריהן צריך לדבר בלשונם, בברזיל בפורטוגלית ולחנכם בעברית.

הארץ הוא המקום המפלט של העם היהודי, זה המקום היחידי בו אנו מרגישים שנוכל לעבור את משבר השואה, לשרוד ולהתקדם. אידיש היא לא השפה הבלעדית של העם היהודי, ישנו הלדינו, וישנן שפות רבות בהן משתמשת יהדות המזרח: יבואו יהודים מעיראק, מתימן, מצפון אפריקה, ולא נוכל לקיים אומה אחת, אם לכול קבוצה תהיה שפה משלה, ואיני מאמין שהיישוב בארץ מתכוון לחזור לאידיש אחרי המאבק האיתנים שנוהל כדי לחדש את העברית."

זו הייתה ממש איקונוקלסטיה, שבירת אלים.

הותקפתי בחריפות על ידי המורה ברוך בריח, אביו של אפרים ודמות נערצת בקהילה.

לא קיבלו את דעתי. עוד לא נגמר המשבר על האידיש, פרץ משבר על "שיר הפרטיזנים", ששרו באידיש, (הלוא זה המשך של משבר האידיש ולא משהו חדש) למדתי את המילים והפנמתי אותן, והוא (מי זה

הוא?) גירש אותי לתמיד.

³² אפרים בריח
³³ משה ובטי קרש

בתקופה הזאת השיר נהפך לאחד מסמלי הצער והליכדות (בתנועה? או בכלל?).
הציונים שרו את השיר, ובסיומו ניסו כמוכּן לשיר את ה"תקווה", ואז שמתי לב, שבגמר השיר הראשון,
חלק מהציבור מתחיל להתפזר והתקווה לא נשארה.

בהזדמנות אחרת שזה קרה בדיוק לפי המתכונת הזאת, שמתי לב כי ההתפזרות הייתה מהירה ומאורגנת,
ואז הצלחתי לזהות את החלק הזה בציבור: קומוניסטים, בונדיסטים, ופועלי ציון שמאל, הלא ציונים או
אנטי ציונים. באחד האסיפות הגדולות קמתי לפני התחלה והתרעתי, היה רעש בציבור אבל ברגע
שהסתיים שיר הפרטיזנים, הרימותי את קולי ואמרתי, עכשיו שרים את "התקווה". כאשר הציעו בכנס
שגם שיר הפרטיזנים יוכנס כהמנון התנועה, פרסתי מחדש את תפיסתי (לא ברור מדוע רק התקווה יתרה
מזאת, כל כך הדגשתי את השואה לעיל שזה ממש לא מובן ההתנגדות עתה ביחס לשיר הפרטיזנים כחלק
מן המנונים). אז הכול נהפך למשבר של ממש.

גם בנושא בניית התנועה, העליתי את הבעיה המרכזית. אנחנו כבר לא בפולין, מוכרחים להתאים את
התנועה למציאות שבה אנו חיים ולאידיוסינקרסיה (למצוא מילה בעברית) של היהודי שמתגבשת כאן.
איננו בונים כאן תחנת מעבר בחזרה לאירופה. היהודים באו לכאן, משום שלא עמדו להם הכוחות
להמשיך שם. כאן אינו המשך של אירופה. את היצירה הגדולה של אלף שנות יהדות פולין אין בנו הכוח
לשחזר. לעט עטה, היהודים בונים כאן בית של קבע, וכך שבניהם עתידים להיות חניכנו. עלינו ללמוד את
אופיים ואת הדרכים המיוחדות לגשת אליהם.

הייתי ער לעובדה שחברים מושפעים מן המודל הארגונינאי, שבו עומדים בראש התנועה מנהיגים
חשובים שהגיעו מפולין ובנו את התנועה לפי המודל של תנועת האם. ארגונינה היא קהילה גדולה
ועשירה בתרבות יהודית, בבית ספר יהודים. הם חיים בתחושה שהם ההמשך הטבעי של אירופה, גם כך
חושבים, או חשבו בארה"ב.

אנחנו חיים בברזיל, יישוב יהודי קטן ועני, לא הגיעו לכאן מנהיגים בולטים והקהילות קטנות ודלות
לרוב, בבתי ספר היהודים לומד אחוז קטן של הצעירים, ובחלק הולך וגדל של הבתים שפת השיחה היא
כבר פורטוגלית.

התחושה של הצעירים היא שהם לא שונים מן הצעירים חברים. שהם רוצים להיות כמו כל האחרים ולא
רוצים להתבלט בשונותם.

אותו דבר עשיתי גם בוויכוח על מעמד שליחי הארץ. הם לא המנהיגים של התנועה: הם יועצים שאנחנו
מבקשים את עצותיהם. את הפרובלמטיקה של זמניות השליח למדתי במקרה של ביסטרצקי בשומר
הצעיר. (לנסח מחדש, להתחיל בהצגת המצב בארגונינה כדי להסביר את גישתך ביחס למציאות
הברזילאית)

חוסר נכונותי לחפש פשרות היה לעוכרי, תרמתי לאווירה לא טובה בדיונים וסידרתי לי שם של 'טראָגל-
מייקר', שהועבר מיד בטלפון הבין לאומי לארגונינה. (משפט זה תלוש, מחוץ להקשר)

ההלם של ארגונינה ותוצאותיו

ת/י
י/צ/כ
ע/י

כשהגעתי לשם, מצאתי עולם אחר לגמרי. (אתאר מתי נסעת לבואנוס איירס, באיזה הקשר, מי הזמין אותך למה?)

המנהיגות המקומית הייתה קבוצה מאוד טובה, היו בה כמה אנשים חשובים, אבל האישיות הדומיננטית היה משה קוסטרינסקי (קיטרון)³⁴, איש מבוגר מאתנו בהרבה. ולצידו היה אינטלקטואל ומורה חשוב, יצחק הרכבי, בעתיד יהיה שגריר ישראל במדינות אמל"ט, גם הוא היה מבוגר מאתנו בהרבה, וגם לו כמו לקיטרון, שורשיהם באירופה.

כמו בברזיל, גם שם התחילו בברכות, דיווחים וכו', אבל היה ברור שאי אפשר לברוח מהוויכוח הרעיוני, שנהפך מיד לויכוח פוליטי שמרכזו הפילוג במפא"י בארץ.

שם היו שתי קבוצות מאורגנות: קבוצה של הארגנטינאים, ההנהגה של התנועה באמריקה הלטינית, ביניהם אנשים מוכשרים מאד ושברובם יעלו ארצה וייסדו את קיבוץ מפלסים, וקבוצה קטנה של אנשים מוכשרים מאד מצ'ילה, רק חלק קטן ממנה יעלה ארצה.

אלמד רק בעתיד שציפו ממני, לשחזר חלק מהצרות שעשיתי בכנס בפורטו אלגרה, וחיכו לראות את עמדתי ביחס לוויכוח הפוליטי.

כבר בתחילת הויכוח הותקפתי אלם ולא פתחתי את פי במשך כל שבוע שנמשכה שהותי בכנס. גם לא ידעתי את החומר עליו נערך הויכוח, שתוך זמן קצר נהפך לפולמוס חריף, עם שימוש במילות גסות בספרדית, שפה שלא הייתי רגיל לה. בחריפים שבפולמוסי לעולם שמרתי על כבוד היריב. היה ממש קרב מילים וציטטות, של ברל כצנלסון, טבנקין, מאיר יערי, יגאל אלון, ובן גוריון, וכמובן, דו קרב בין הקבוצות שלא בחלו בשום תרגיל כדי לפגוע איש ברעהו.

לא הבנתי את המניעים האידיאולוגיים, שמאחורי כל המלל הפוליטי.

לא הבנתי כיצד ויכוח שהתנהל בין המפלגות בהסתדרות בארץ ישראל, ביישוב קטן משאבים ובשעת סכנה קיומית, מרשה לעצמו להידרדר, למאבק פלגני. במה אנחנו עוסקים? אנחנו נמצאים בדרום אמריקה, לא בפולין או בליטא. (לא ברור מדוע אתה מזכיר את המדינות האלה באירופה)

עוד לא היה שום דיון על אופייה של התנועה, שום דיון על האמצעים החינוכיים בהם צריך להשתמש בהתמודדות מול הנוער שצומח בה. כל אחד דיבר כמובן על ארצו שלו, שום דיון יסודי על איך אנחנו רואים את הקשר שלנו לעולם הסוציאליסטי אחרי מלחמת העולם השנייה, והמשבר הגדול עם הקומוניזם. אלה היו ויכוחים של ארגון נוער מפלגתי ולא של תנועת נוער חינוכית, שחייבה להתרחק מפוליטיקה, ולהרחיק אותה ממנה.

סוג של מצב אלם קרה לי לא פעם, תמיד היה מלווה בעימות עם רעיון או מעשה שנגד את עמדותיי או את מחשבותיי, ולרוב הייתי זקוק להתרחק, לשחות או ללכת כמה שעות טובות, ולחשוב עד שאמצא פתרון הולם.

אלם זה השתייך לתופעה ששמו המדעי דיכאון קליני, מחלה אנדוגנית, שבבורותי חשבתי שהתרופה העומדת לרשותי הוא רק כוח הרצון. אשלם על בורותי שנים של סבל.

³⁴ משה קוסטרינסקי (קיטרון), לציין את ספר הביוגרפיה שלו בהוצאת כרמל אם איני טועה.

אבל שתיקתי בכנס בארגונינה, קיבלה פירוש פוליטי; כאילו פחדתי להתמודד נגד ה"כוכבים" של שתי התנועות (מפא"י ואחדות העבודה), או גרוע מזה, כאילו אני מסתיר את זהותי הפוליטית, גבר שהתפרש שאני שייך למעשה לזרם הרדיקלי, לאחדות העבודה, ומתנגד לעמדה הראשית, זאת של מפא"י. בכל הנושאים שעל סדר היום לא התקיים שום דיון מהותי, רק התפלמסו, ושני הצדדים רצו בריצת עמוק לקראת פילוג בתנועות.

לחולי הזה לא נתנו הכשר לתנועתנו (בברזיל? או בדרור בכלל), והיא לא השתתפה בשום פילוג שפגע במפלגות בארץ.

השתתפתי גם בפורומים סגורים של הלשכה הדרום אמריקנית. זו הייתה חבורה ארגוניטאית, אנשים מוכשרים כשלעצמם, כמה מהם מבריקים ונואמים בחסד, אולם הדיון היה עקר. כל אחד שיחק את חוכמולוג בעיני עצמו, לא הייתה התייחסות רצינית לבעיות המרכזיות שעמדו על סדר יומה של התנועה באמריקה הלטינית.

עברתי את הוועידה, בלי לפתוח את הפה. רבקה לעומתי, התוודע לאנשים ושוחח עם רבים, והם שאלו אותה: "מה השתקן הזה עושה?". גם לה כמובן לא הייתה תשובה מתאימה, הרי למעשה הכרנו זה את זה זמן מועט. גם הוועידה הזאת הייתה חלק ממשבר רוחני בו התחבטתי ודנתי בשאלות שבעתיד הקרוב אתן את תשובותי עליהן, בתהליך הבניה החדש של תנועתנו בברזיל.

לפני חזרתנו, קרה לי קוסטרנסקי לשיחה. הוא לא שאל אותי מה אני חושב, אלא אמר לי מה עלי לעשות, מה עלינו לעשות, והעיקר להיכנס לתלם, שפירושו הפוליטי היה לא לסטות ממפא"י. בגמר הכנס הלכתי לכל המוסדות החשובים ואספתי לי קרוב ל-13 ק"ג של חומר, שלטיסתי שילמתי כסף מכיסי, אבל הוא היה שווה כל גרוש.

פתחתי במשך הטיסה שתי חוברות: אחד של קרל פֶּנְלֶסוֹן על "הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי", ושני מאמרים פולמוסים של בן גוריון. שתיהן בספרדית, והתברר לי לרווחתי שהתורה כולה שכולם השתמשו במשך כל הכנס, נמצאת מילה במילה בשתי החוברות. הסתבר לי בדיעבד שעל-מנת להשתתף בכנס כזה, להבין אותו ולקחת חלק בו, מספיק היה לקרוא את שתי החוברות הללו.

הערך המוסף של הכנס עבורי היה ההבנה יותר טובה של "הסלנג" הספרדי, שעשה לי את ההבנה של המילים העבריות באותיות לטיניות יותר מובנות (לא מובן הקשר בין שני חלקי המשפט).

בשני הכנסים (בפורטו אלגרה ובבואנוס איירס) לא מצאתי את התשובות המצופות לגיבוש של תנועת נוער יהודית, חינוכית, חלוצית ומגשימה בברזיל. מבחינתי (הכנסים?) היה זה חלק בתהליך החניכה שלי, תהליך שלא הבנתי אותו מתחילה וגם לא הסברתי אותו לאיש.

החברים (איזה, איפה?) שמעו ממני לאווים ברורים, ששתי תנועות לא באים בחשבון להצטרפותי אליהן, לשומר הצעיר, בגלל קריצתם "לעולם המחר", שפירושו הזדהות אפילו חלקית עם המדיניות של ברה"מ, ובית"ר בגלל האופי השוביניסטי, של תפיסתם את פתרון הבעיות הקיימות בין ישראל העתידה לשכנותיה. (נדמה לי שכבר אמרת זאת לעיל, יש להימנע מחזרות)

עכשיו הגיע הזמן לקבל החלטה סופית בנוגע לדרור, אבל עוד לא חשתי שהזמן דוחק, הייתי חייב להציע פתרון כולל (למה?), ההתלבטויות שלי לא היו מופשטות, היו לי פתרונות חלקים.

רבקה ואני מסרנו (למי?) דו"ח על הכנסים, בצורה בהירה ויבשה. אני נמנעתי מלגלות את הביקורת הנוקבת שהייתה לי כלפי שניהם, ורבקה סיפרה על הפגישות המעניינות, עם מספר חברים מרכזים בכנס הלטינו-אמריקאי, גם מארגנטינה וגם מצ"ילה (הכוונה לחברים משתי הארצות, האמנם?). אני חזרתי לעבודתי בסאן פאולו, פיגרתי מאד. המגבית השנתית התקרבה, והייתי חייב להקדיש זמן רב למלא את החסר.

השעות הפנויות המעטות הקדשתי לקרא את החומר שהבאתי, שעזר למלא חללים בידעויותי, על מצב הקהילות היהודיות ביבשת, מעט על יהודי ארה"ב, והרבה על השואה ועל שארית הפליטה, ולא מעט על המצב החברתי בא"י.

עוד לא חשתי שאני יכול לתרום דבר ייחודית לתנועה, והנושא העסיק אותי בלי שיכולתי לתת לעצמי דין וחשבון איך ואיפה אשיג את התשובות לשאלות המעסיקות אותי. (דב, במקום כלשהו, למעלה תגדיר באופן ברור את השאלות שהעסיקו אותך? מרוב שאתה כותב זאת הקורא לא מבין למה אתה מתכוון. פעם התכוונת להשקפות עולם כלליות, פעם בנוגע ליהדות ברזיל, פעם ביחס לשמאל לגונויו, פעם ביחס לתנועות הציוניות, פעם ביחס לתנועה)

בינתיים קרה אירוע בלתי צפוי שדחה את השתלבותי האקטיבית בתנועה. האירוע שבזמנו פגע בי ממש, היה למעשה מתת אל, שאפשר פסק זמן נוסף לשקול מחדש את שאלות, אבל בסופו הניע תהליכים שהוליכו לגיבוש מחשבותיי.

בדרך לקונגרס הציוני בארץ, הגיע לסאן פאולו משה קוסטרינסקי, מנהיג מפא"י וגם האיש שעמד מאחורי התנועה בארגנטינה. הוא קיים פגישה עם הקבוצה המרכזית בתנועה והציע להרחיק אותי ממנה משום שסבר שאני אישיות (מוטב לכתוב אדם או טיפוס) שלילית.

הם לא עשו את זה, אבל אחרי ששמעתי מפיו של ראובן פיקמן, מזכיר החבורה, ולא הבינתי שהם התנגדו לו, החלטתי להקל עליהם והתרחקתי.

את הפגישה עם אבי על-מנת להודיע לו סופית שאני בדרך להגשמה, ופירוש לעזוב את הלימודים כאן בברזיל לא ניתן לדחות יותר ולכן נסעתי הביתה לסאנטוס. שנינו התאמצנו לשמור על רוח טובה, אבל הפגישה הייתה נוקבת, משום שהרגשנו שנינו שהיא תפגע קשה ביחסנו.

לא היו לי הרבה מה לחדש מלבד לבטא בכל רם מחשבה שלראשונה ביטאתי גם לעצמי, "אבא אני חושב שאני בדרך לפלסטינה". אין טעם לחזור על מה שנאמר בין שנינו, שבמרכז עמדה המילה "עסקן", מילת גנאי שמפיו פירושה איש החיי על חשבון הציבור. הפגישה השאירה על שנינו טעם רע, את התוצאות אלמד בעתיד.

ללא הודעה מוקדמת, הגיע למשרד בו עבדתי, אריה אתרוג³⁵ מ Rio de Janeiro. אריה היה איש נאים הליכות, חכם ומשכיל, וכל מגע אתו השאירה תמיד רוח טובה. הוא סיפר בקצרה שהגיע במיוחד לשוחח

³⁵ אריה אתרוג

איתי, על דעת החברים מריו כדי לברר מספר נושאים על עתיד התנועה. תוך כדי שיחה ניסחנו את ההצעות לכינוס הארצי השני של התנועה, אחרי הראשון שהתקיים ב Porto Alegre. במרכזו עמדה שאלת הקמת ההכשרה החלוצית בברזיל. הבעתי את דעתי שבבחינת התנועה זה מוקדם, משום התנועה עוד לא הקימה רזרבות לשכבה הבוגרת להנהגתה בעתיד. לעומתי הוא הסביר שחברים חשובים גם בריו וגם בפורטו אלגרה, הגיעו להרגשה שזמנם בשל. היו שתי קריאות הזעקה, שסימנו לי שהזמן לפעול לחידוש התנועה דוחק, כמעט באותו הזמן: הדרישה להקמת ההכשרה עכשיו, וההחלטה של חברי דרור בארגנטינה ושל השומר הצעיר מברזיל לעלות ארצה ולהתנדב לקראת מלחמת הקוממיות. החלטתי להתמודד עם השאלות האלה עכשיו, משום שראיתי בכל אחד מהן פגיעה חמורה בסיכוי להקים תנועת נוער חינוכית, עם שכבות מגובשות של ממשכים, שיבטיחו המשך קיומה של התנועה כאשר הבוגרים עולים ארצה. בשתי התנועות, בארגנטינה ובברזיל לא היה זה המצב. באותו זמן שהה בברזיל שליח בכיר, נציג הישוב בארץ, יוסף קרלנבוים (אלמוגי)³⁶, והחלטתי להיוועץ בו. הסברתי את עמדתי על חוסר מוכנות של התנועה להתפרק ממעט הבוגרים הקיימים בה, והעמדתי בפניו את הדילמה. הוא ענה בטון לקוני שיחשוב על הנושא. כעבור כמה ימים אמר: "דיברתי עם הארץ, גורל הבחורים שמגיעים לקיבוצים הוא לעבוד במקום אנשי הפלמ"ח שמגויסים למלחמה, והמנהיגים מן היישוב כאן, הסבירו לי מי אתה, ודעתם היא, שאם מוצאים אותך עכשיו, התנועה תתפרק." שאלתי את דעתו שלו, והוא ענה ישר ובלי התחמקויות; "אם אני צריך להחליט, אז אתה נשאר, אבל תדע לך שהזמן דוחק." הדברים בארץ קרו כפי שאמר, אנשי ארגנטינה נשארו בגבת, ואנשי השומר הצעיר בנגבה, איש מהם לא גויס.

עיקרי תפיסתי את דרכה של התנועה

כל הרקע הרעיוני להקמת תנועה מחודשת, (לא ברור מן הטקסט ההבדל בין התנועה במתכונת הראשונה למחודשת) היה במוחי: להתמודד עם ההתבוללות; לחנך ליהדות; לאמץ את הציונות; לחנך לעליה ולהתיישבות; על הקיבוץ ישבנו יחד עם ישראל שטינבאום³⁷, ובמשך שבועות עבדנו ותרגמנו מספרדית מאמר מעמיק על מקורות התנועה הקיבוצית ויעדיה; ואני חשבתי שללא ספק הוא רעיון ראוי לגיוס בוגרי התנועה, ולהקל על קליטתם בארץ. הכינוס השני של התנועה החליט על ה"הכשרה", שהתקיימה כול עוד נראתה רלוונטית לצורכי התנועה. בתפיסתי התגבשה המחשבה שהאידיאולוגיה, משמשת לאדם ולאיש ציבור כמצפן המכוון את דרכו, ולא "כשולחן ארוך", או כ Vade Mecum המורא ומכוון כל צעדי חיו. האידיאולוגיה, לא מלמדת על העתיד, על התפרצות של מלחמות או משברים כלכלים, והתרחשויות שונים בחיים, שהם במהותם מכלול של חוסר ודאות, שניתן להעריך ולא יותר.

³⁶ יוסף קרלנבוים (אלמוגי)
³⁷ ישראל שטינבאום

האידיאולוגיה, היא המצפן המלמד את הכוון, והבחנה בין איש ציבור לאופורטוניסט, או דמגוג, הוא אם הוא משתמש במצפן ואם לא.

ידעתי בפנימיותי שמעבר למושגים הבסיסיים של תפיסת עולם כללית, רק ההתבגרות, ההבשלה הנפשית, ההשכלה, ותכונות מולדות, מאפשרים לאדם להעריך את המכלול. אולי להעריך נכונה את שאילות הדור. אחרי המשבר בעקבות השואה, אסור לאדם לשחק את מכוון הגורל. היא מחקה ביעף את בטחון העם היהודי בגורלו הגלתי ושמה את כל מעינה על הניסיון של הריבונות הממלכתית. בתפיסה הרלטיביסטית הזאת, התרכזתי לנסח באופן תמציתי את הצעד המרכזי בשנוי אופייה של התנועה, אותה אני דמיינתי, ובצעדים המיידים שהיה צריך לנקוט.

לתנועה היו כבר סניפים בכל הארץ, ובראשם עמדו קבוצות של חברים בעלי יכולת ושעור קומה ראויים. לא באתי להמציא את הגלגל, אלא לנקוט בצעדים שיתאימו אותה למציאות בה חיינו ולאופיו של הנוער שאותו רצינו לגייס.

הדבר הראשון והעיקרי היה להקים שכבה בוגרת, ולהשקיע בה את המאמץ העיקרי. רוב הנוער נמצא בתהליך בלתי מודע של התבוללות, ורק חלק קטן ממנו לומד בבתי ספר יהודי, ולא רבים נמצאים בסביבה יהודית מחנכת, בבית ובסביבה. נצטרך להגיע אליהם על בסיס של רעיון הלאומיות היהודית, משום שמה שהם מרגישים בבית הוא למעשה פולקלור, ורק בבתיים הדתיים מקיימים מנהגים יהודים מקודשים לאורך הדורות.

במצב הזה, אנו חייבים להתמודד עם בעיות אינטלקטואליות בעיקרן, רק נוער משכיל לומדי אוניברסיטאות או מועמדים לכך מסוגלים לקלוט את משברי הדור ולחנך דור המשך. כאלה ראיתי בימי הפולמוס שלי עם אנשי השומר הצעיר בריו וב"הייד פארק", עם אנשי ה A casa do povo.

הייתה בעיה פורמאלית, התרחקתי מן התנועה או הרחיקו אותי מן התנועה, אבל החלטתי שאין טעם להשקיע בזה. *לא ניתן אם יתרון איתן, כלב נכונה לאזכור ולניגון התנועה?* התרכזתי בעיקר המאמץ, לגייס את השכבה הבוגרת, בכל אמצעים, בכל הדרכים. בפגישות אישיות, בפגישות בבתיים, centro hebreu, בשכונות של ריכוזים יהודים.

האוירה הייתה נוחה, הכרתי נערים, גם הייתי מעט מוכר. קבוצת "ברל כצנלסון" (הסבר, מי היו?) הייתה מודל של פעולה, אבל הרשימה גדלה וצמחה.

התהליך המגביל בכל סניפי התנועה, שנעשה בכוחות מקומיים או בשליחויות מתוך התנועה, הצמיחה את המנהיגות העתידה של התנועה.

השקענו בפרק זמן מרוכז, את לבנו את כישורוננו, וגיבשנו לקראת הכינוס השלישי של התנועה שהתקיים בהכשרה, את ריכוז הסכמאטי, של מבנה התנועה, ויסודות פעולתה.

"Lapa" - הרחרורים ומשמעויות

הפרדוקס המהותי לביסוס התנועה על סטודנטים אוניברסיטאיים מצוי בעובדה שעם עלייתם לכיתות הגבוהות הם משעבדים את זמנם וכוחותיהם ללימודיהם לקראת קריירה ולא נשאר להם זמן פנוי לתנועה.

שנים מאוחר יותר, בהיותי בארץ למדתי בספרות על התנועות הקלאסיות שהתהוו באירופה, כמו השומר הצעיר של רוסיה הסובייטית (דב, ברוסיה לא היו תנועות ציוניות, אולי התכוונת לפולין?), שהקימו את אפיקים, או נצח, המקבילה שלה בארצות הבלטיות, כבר עמדו אז בפני אותו הדילמה. אם אתה מבסס את התנועה על נוער מקרב ה"אינטליגנציה", אתה בונה אותה על קרקע משובחת אבל פרובלמאטית בכיתות הגבוהות.

בשיחה עם אריה אתרוג בה הוא העלה לראשונה את הקמת ההכשרה אמרתי לו שמבחינת התנועה עוד מוקדם והוא ענה לי שלותיקים מייסדי התנועה זה מתחיל להיות מאוחר, הם לא רואים מקום להמשיך לפעול בתנועה, חלקם כבר נשואים ויש חשש שאם לא יעלו בזמן הם עלולים לדחות את העלייה ולהיכשל בדרך. (חזרה, או שתעביר את השיחה הזאת למעלה או ההפך)

הבנתי את הדילמה והחלטתי להסתכן ולנסות לגייס לתנועה את הכישרוניים, ולתת לגורל את חלקו בהחלטות העתיד.

אינני רוצה לקלקל את הפולקלור שהתפתח סביב האירוע, שנכנסתי בו בדחילו וריחמו, ממש בחרדה עמוקה. הבנתי את הדילמה שאני מעמיד בפי חברים ולא שיחקתי שום משחק רטורי, הסברתי את אשר ראו עיני שבלי עזיבת הלמודים של השכבה המנהיגה, ובלי פעילותם המלאה שצריכה להיות מוקדשת לתנועה היא לא תחזיק מעמד, היא תתפרק או תתנוון. הכרתי אחד-אחד וראיתי בחבורה הזאת את הפוטנציאל שהם יוכיחו בעתיד, הם היו מן המובחרים והמוכשרים שהצלחנו לגייס בזמנו, ואיתם התנועה תקום או טיפול.

לא העליתי על דעתי שבעידן המודרני אפשר לוותר על לימודים אקדמיים, עובדה שכל החברים המוכשרים שרצו ללמוד, למדו, ויש מהם מספר דוקטורים ופרופסורים שאפשר להתברך בהם. את אלה שהוחלט שימשיכו ללמוד היו סימן מובהק שאין צורך להוכיח ש"כולם" חייבים להקריב את הקורבן. ההחלטה הזאת לא הייתה טכנית אלא מהותית, היא גילמה את המושג המורכב מנהיגות, אתו התלבטתי זמן רב. מושג שאומר ש"כולנו שווים" מסתיר מורכבות של כוחות נפש, אופי, רצון, אמביציה, אומץ לב במובן הרוחני, כאריזמה, ומרכיבים של האישיות כאשר מתגלים במינוחים נכונים, וכאשר האווירה החברתית יוצרת לגיטימיות. במצב זה הגוף החברתי נהנה מפירות מבורכים.

לא תמיד אפשר לגלות את החניך שיש בו חלק מתכונות אלה, רק אוירה מעודדת מאפשרת את גילויין. לא קידשנו את המהלך, לא עשינו קאנוניזציה ממנו, וכאשר השתנו התנאים, ההחלטה שונתה, ללא שבירת כלים. היא תרמה לתנועה שנים מבורכות, ולכל אלה מן החברים שפרשו מן הלימודים, האוניברסיטאות נפתחו בפניהם, בארץ או בגולה.

היא הייתה הכרעה קולקטיבית בגדולתה. להדליק את הגפרור גרם לי סבל וגם תחושת שליחות. התחנתני, הלכתי להכשרה, עליתי והגשמת. שנים רבות הפרידו בין היצירה הבראשיתית, לבין הכתיבה עליה.